

Émile Benveniste

*Vocabularul instituțiilor
indo-europene*

Colecția studii și eseuri

Tehnoredactare: Paulina Ivănuș
Concepția grafică a copertei: Henry Mavrodin
Coperta: Ionuț Ardeleanu-Paici

© Dan Slușanschi și Editura Paideia, 2005
701341 București, România
Str. Tudor Arghezi nr. 15, sector 2
tel.: (00401) 316.82.08; 316.82.10
fax: (00401) 316.82.21
e-mail: paideia@b.astral.ro
www.paideia.ro

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a
României**

BENVENISTE, ÉMILE

Vocabularul instituțiilor indo-europene/ Émile

Benveniste; trad. din lb. fr. de Dan Slușanschi -
București : Paideia 2005

Bibliogr.

ISBN 973-9368-63-8

ISBN 978-973-596-431-3

Slușanschi, Dan (trad.)

811.1/.2'373

Émile Benveniste

***Vocabularul instituțiilor
indo-europene***

II. VOCABULARUL RUDENIEI

Traducere din limba franceză,
note suplimentare
și Postfață de **DAN SLUȘANSCHI**

Paideia

Cartea a II-a
Vocabularul rudeniei

Introducere

Sumar – Dacă de la studierea legăturilor IE de rudenie de către Delbrück, în 1890, cunoașterea noastră asupra vocabularului IE al înrudirii nu a înaintat în mod simțitor, în schimb, gândirea etnologică a făcut mari progrese, ea fiind aceea care îl provoacă astăzi pe lingvist să-și revizuiască interpretările tradiționale privitoare la anumite „anomalii” lexicale.

Termenii IE referitori la înrudire se află printre cei mai statornici și mai bine stabiliți din cadrul IE, de vreme ce sînt reprezentați în mai toate limbile și reies din anumite corespondențe cu totul limpezi. Așadar toate condițiile favorabile unui studiu exhaustiv se află astfel îndeplinite. Totuși, problema aceasta nu a mai evoluat din 1890, de la data publicării lucrării lui B. Delbrück intitulată *Indogermanische Verwandschaftsverhältnisse*, unde se află înfățișate cele două concluzii principale pe care le putem trage din corespondențele date: pe de o parte, structura familiei, schițată prin mijlocirea vocabularului, este aceea a unei societăți patriarhale întemeiate pe filiația patrilineară și închegînd tiparul „familiei mari” (observat încă în Serbia din sec. XIX), cu un străbun în jurul căruia se grupează toți coborîtorii săi de sex bărbătesc, cu familiile

lor restrînse; pe de altă parte, termenii de rudenie se referă mai cu seamă la bărbat, iar cei care privesc femeia sînt puțini la număr, nesiguri și cu o formă adesea schimbătoare.

Cu toate acestea, progresele dobîndite în ultimele șapte sau opt decenii nu au constatat numai din adunarea unei mult mai mari cantități de date luate dintr-un număr mai însemnat de societăți diferite, ci și, mai ales, din ajungerea la o mai bună interpretare a lor, pe măsură ce se preciza, în timp, teoria generală a înrudirii.

Sistemele care au ajuns să fie cunoscute, în mod treptat, în afara lumii IE folosesc uneori termeni identici pentru tipuri de înrudire care, în societățile noastre moderne și occidentale, sînt diferite între ele: de pildă, pentru „frate” și pentru „văr” sau pentru „tată” și pentru „unchiul după mamă” etc. Dar și invers, ele despart tipare de înrudire pe care noi le confundăm: de pildă, „fratele mamei” și „fratele tatălui” (la noi „unchi” sau „fiul surorii” și „fiul fratelui” (la noi „nepot”) etc. Dar aceste relații care nouă ne sînt străine în ziua de astăzi își au uneori echivalentul propriu în lumea IE din vechime, în care se cuvine să recunoaștem, ca în cadrul oricărui sistem al înrudirii, anumite principii fundamentale de clasificare.

Vocabularul IE al rudeniei înfățișează într-adevăr un anumit număr de „anomalii” pe care le-am putea defini mai bine, probabil, în lumina unor sisteme diferite. De pildă, spune Herodot (I, 173), neamul Lycienilor poartă nume matronimice: „Se cheamă pe sine după mamele lor, iar nu după tați [iar cînd unul l-a întrebat pe cel de-alături cine este, acela se recomandă după partea mamei și înșiruie apoi și pe înaintașele (litt. „mamele”) mamei sale]” și adaugă apoi: „Iar dacă o femeie cu drept de cetate trăiește laolaltă cu un sclav, copiii lor sînt socotiți de neam: dar dacă un cetățean bărbat, fie el și cel dintîi dintre ei, ține o soție străină, sau o concubină, copiii săi ajung lipsiți

de cinstire”. Prin urmare, am constata astfel în Lycia uzul filiației matrilineare. Dar afirmația lui Herodot nu pare a fi confirmată de onomastica personală din inscripțiile lyciene. Herodot totuși nu a inventat această trăsătură aparte. El ne mai dă și alte informații care, de atunci, au putut fi confirmate, ca, de pildă, numele băștinaș al Lycienilor, care era acela de *Termilai*. Puteam, de altfel, deja să bănuim însemnătatea înrudirii prin femei, în Lycia, datorită basmului despre Bellerofon, așa cum ni-l istorisea Homer (*Il.*, VI, 192-195): Regele Lyciei îi dă lui Bellerofon Argianul pe fata sa de soție, precum și drepturile sale peste jumătate din împărăție, făcând din el deopotrivă ginerele și urmașul său. Astfel, Bellerofon dobândește deodată și domnia, și fata, prin căsătorie. Or, după inscripțiile de la fața locului, avem posibilitatea să ne imaginăm cum va fi arătat sistemul înrudirii la Lycieni. Într-o dedicație bilingvă din sec. IV î.C., săpată pe pedestalul unei statui, noi putem citi: Πορπάξ Θρύσιος Πυριβάτους ἀδελφιδοῦς Τλωεὺς ἑαυτὸν καὶ τὴν γυναῖκα Τισευσέμβραν ... Ὀρτακίς θυγατέρα Πριανόβα ἀδελφιδὴν... , adică „Porpax, (fiu) al lui Thrypsis, nepot [de soră] al lui Pyribatēs, (cetățean) din Tlōs, pe sine însuși și pe soția sa Tiseusembra... fiica lui Ortakias, nepoata [de frate] a lui Prianosbas ... “. Același text este dat apoi și în limba lyciană. Avem numele persoanei cu spița sa după tată (admițând că Thrypsis este un nume de bărbat, ceea ce nu este sigur); dar ni se mai spune și „nepot [de soră] al ...“, iar soția sa se numește și ea „fiica lui ...“ și apoi „nepoata [de frate] a lui ...“. Acest tip de formulare se găsește de asemenea în destule alte inscripții lyciene, unde, chiar destul de des, apare mențiunea „nepotul lui ...“. Dar care să fie, în cazul acesta, înțelesul denumirii drept „nepot [de soră/frate]”¹?

¹ [Rețineri asupra filiației matrilineare lyciene la Anna Morpurgo Davies, 1972, 377.]

În sistemul care prescrie căsătoria între veri încrucișați, un bărbat se poate căsători cu fiica surorii tatălui său sau cu cea a fratelui mamei sale; dar niciodată cu fiica fratelui tatălui său sau cu cea a surorii mamei sale – iar aceasta în virtutea unei anumite clasificări: fratele tatălui e numit și el „tată”, iar sora mamei este numită și ea „mamă”. Prin urmare, fiul fratelui tatălui sau cel al surorii mamei se numește „frate”, iar fiica, „soră”. Se înțelege de la sine imposibilitatea căsătoriei cu „surori” sau, invers, cu „frați”. La fel de limpezi sînt și, reciproc, condițiile înrudirii în care căsătoria este îngăduită: sora tatălui și fratele mamei aparțin altor clanuri, la fel și copiii lor. Legătura dintre „unchi” și „nepot” se definește deci astfel: „unchiul” este pentru nepot „fratele mamei” sale, iar „nepotul” este pentru „unchi” fiul surorii sale. În multe tipuri de societăți, cuvîntul „nepot” nu vrea să spună decît „fiul surorii [tatălui]”. În inscripția noastră lyciană, Pyribates este unchiul după mamă al lui Porpax, iar Prianobas, cel al Tiseusembrei. Avem deci în față un sistem mixt, în care se află arătate atît filiația paternă, cît și clanul matern.

Dar mai există un fapt asupra căruia trebuie să dăm seama: de ce este vocabularul IE atît de sărac în privința legăturilor de înrudire ale soției? În genere, se invocă predominanța funcțiilor masculine în cadrul familiei. Desigur, dar preponderența bărbatului s-a putut păstra și în alte domenii, dar fără să ducă la aceleași consecințe lexicologice: condiția juridică a femeii nu s-a schimbat deloc în Europa, pînă în sec. XVIII, dar aceasta nu împiedică nicidecum vocabularul nostru să fie, în mod strict, reciproc (de pildă, fr. *beau-père/belle-mère* [rom. *socru/soacră*] etc.). Explicația trebuie să fie mai degrabă aceea că femeia își părăsește clanul propriu pentru a intra în cel al soțului său și că, prin urmare, se stabilesc astfel, între ea și familia soțului, unele relații care cer un mod de

exprimare; or, familia aceasta fiind de tipul „marii familii” pe care o cunoaștem din societatea homerică, legăturile stabilite sînt numeroase: cea nou-venită intră în corelații aparte cu tatăl, cu mama, cu frații și cu soțiile fraților soțului ei. Dimpotrivă, pentru bărbat nu este nicidecum nevoie să facă mari deosebiri între rudele soției sale, cu care nu trăiește împreună; el se poate mulțumi, spre a-i denumi, cu termenul general de „rude, rubedenii”, care li se potrivește laolaltă, fără deosebire.

Mai trebuie relevat și un al treilea fapt: frecvențele variații în desemnarea anumitor raporturi de înrudire. Termenii pentru „tată”, „mamă”, „frate”, „soră” sînt clari și statornici, dar „fiul” primește denumiri foarte diverse; iar numele pe care le primește sînt înnoite adesea. De asemenea, termenii pentru „unchi” și „mătușă”, „nepot” și „nepoată” sînt ambigui și arată o mare diversitate în funcție de limbi (lat. *nepōs*, de pildă, înseamnă deopotrivă și „nepot de frate/soră”, și „nepot de fiu/fiică”, fr. *neveu* și, respectiv, *petit-fils*). În sfîrșit, se pare că nu putem reconstitui nici măcar o denumire parțială IE pentru „văr/vară”. Aceste variații pun probleme grave pe mai multe planuri.

Dacă luăm aminte la sistemele particulare din fiecare limbă, vedem apărînd unele corelații singulare: astfel, lat. *auunculus*, „unchi”, este un diminutiv al lui *auus*, „bunic”. Iată numai cîteva din problemele care se pun la toate nivelurile și care privesc, unele dintre ele, înțelesul cuvintelor, iar altele, distribuția, și iarăși altele, evoluția acestora.

Capitolul I

Importanța conceptului de *paternitate*

Sumar – În IE, „tatăl” și „mama”, „fratele” și „sora” nu alcătuiesc perechi simetrice. Față de **māter-*, „mamă”, **pāter-* nu denumește pe „tatăl” fizic – după cum ne dă mărturie, printre altele, și vechea formă compusă prin alăturare, lat. *Iūpiter*. Nici **bhrāter-* nu este „fratele consangvin”: limba greacă ne păstrează, prin *phrātēr*, mai bine decât oricare altă limbă, înțelesul de „membru al unei fratrii”, ca termen de înrudire clasificatoare. Cît despre **swesor-* (> lat. *soror*), acest cuvînt desemnează, literalmente, „ființa feminină (**-sor*) din grupul propriu (**swe-*), tot ca un termen de înrudire prin clasificare, dar nu simetric cu **bhrāter-*.

Dintre toți termenii referitori la înrudire, forma cea mai bine întemeiată este aceea a numelui „tatălui”: **pāter-*, [de unde] skr. *pitar-*, arm. *hayr*, gr. *patēr*, v. irl. *athir*, got. *fadar*, toh. A *pācar* și B *pācer*. Numai două dintre aceste forme se depărtează de modelul lor comun: în vechea irlandeză și în armeană a avut loc slăbirea și apoi pierderea lui *p-* inițial. Iar

în toharică *-ā-* din ambele dialecte nu reprezintă o lungă de dată veche, pe cînd *-c-* (pronunțat ca *ts* [sau rom. *ț*]) continuă pe *-t-* IE, dar palatalizat.

Mărturia unui anume număr de limbi mai dă însă la iveală și o altă denumire. În hittită îl aflăm pe *atta*, o formă care corespunde cu lat. *atta*, gr. *átta* (ἄττα), got. *atta*, v. sl. *otiči* (ca un derivat din **atta*, provenit din **a(t)ikos*)¹.

Avem norocul de a cunoaște *atta* din hittită, pentru că scrierea cuneiformă cu ideograme determinative maschează forma fonetică a celor mai mulți dintre termenii de rudenie: numai „tată”, „mamă” și „bunic” apar scrise clar, ca atare; de altfel, nu cunoaștem nici forma pentru „fiu”, nici cea pentru „fiică”, ori cea pentru „soție” sau pentru „frate”, toate fiind precizate doar prin ideograme.

Gotica are două denumiri, *atta* și *fadar*. Există obiceiul de a le cita pe același plan. În realitate, numele pentru „tată” este pretutindeni *atta*. Pentru *fadar* avem doar o singură atestare, în Galateni, IV, 6, unde un vocativ Ἀββᾶ ὁ πατήρ „Abba! Tată!” (ἁββᾶ, transliterarea formei aramaice a invocației tradiționale, reluată de nominativul grecesc cu funcție vocativă) este tradus prin *Abba fadar*! Traducătorul, vrînd, pe cît se pare, să evite o formulare **abba atta*, a reluat cuvîntul cel vechi, uzual în celelalte dialecte germanice, și care a lăsat în gotica însăși un derivat *fadrein*, cu sensul de „părinți, stirpe”; peste tot aiurea, grecescul *patēr* este redat prin *atta*, inclusiv în formula [din rugăciunea „domnească”] „Tatăl nostru”. De ce ține faptul că **pāter-* nu apare nici în hittită, nici în vechea slavă? Nu dăm răspuns la această întrebare dacă ne mulțumim doar să spunem că **atta* este forma

¹ [Vechea slavă simplifică grupurile consonantice și geminatele, pierzînd fonemul care încheie prima silabă.]

familiară pentru **pāter-*. Mult mai importantă este problema: desemnează oare **pāter-*, în mod propriu și exclusiv, paternitatea trupească?

Termenul **pāter-* este pregnant în utilizarea sa mitologică. El reprezintă calificativul permanent al divinității supreme a Indo-europenilor. El apare la vocativ în numele divin *Iūpiter*. Lat. *Iūpiter* provine, ca formă, dintr-o formulă de invocare: **Dyeu pāter!* „Cerule Tată!”, pe care o reia în mod exact și vocativul grecesc *Zeū páter!* (Ζεῦ πάτερ). Pe lângă *Iūpiter*, ni s-a mai păstrat și nominativul *Diēspiter*, care corespunde vedicului *dyauh pitā*. Mărturiilor datorate latinei, elinei și vedicei li se adaugă cea a umbrianului *Iupater* și, în sfârșit, o formă mai puțin cunoscută, dar interesantă, *Deipáturos* (Δειπάτουρος), glosată la Hesychios drept θεὸς παρὰ Στυμφαίοις, „zeu la Stymphēi”, adică la locuitorii din Stymphaia, oraș din Epir. În acest ținut populat în vechime de Illyri, o parte din moștenirea illyrică s-a păstrat prin mijlocirea dialectului doric: forma *Deipáturos* trebuie să fi fost un vocativ de obîrșie illyrică. Aria acestei denumiri divine este destul de largă pentru ca să fim îndreptățiți să restituim pentru perioada IE comună folosirea mitologică a acestui nume al „tatălui”.

Or, în această reprezentare originală, legătura paternității fizice este exclusă. Ne aflăm în afara paternității stricte, iar **pāter-* nu-l poate denumi pe „tată” în sensul personal al cuvîntului. Nu se poate trece atît de ușor de la o accepțiune la cealaltă. E vorba de două reprezentări distincte una față de alta, ele putînd, după limbi, să se arate chiar ireductibile una la cealaltă. Pentru a învedera această deosebire, vom trimite la observațiile unui misionar, W. G. Ivens, care și-a istorisit experiențele trăite în Pacificul Apusean. Atunci cînd el a încercat să traducă în melaneziană *Evangheliile*, cel mai greu i-a venit, spune el, să redea pe *Pater noster*, dat fiind că nici

un termen melanezian nu corespunde conotației colective a *Tatălui nostru*. „În aceste limbi, paternitatea nu este decît o legătură personală și individuală²; un „tată” universal nu este de conceput în ele.

Reparația din IE răspunde și ea, în mare, acestui principiu. „Tatăl” personal este *atta*, singurul reprezentat în hittită, în gotică, în slavă, ca atare. Dacă, în limbile acestea, vechiul termen **pater-* este depășit ca randament de către *atta*, aceasta înseamnă că **pater-* era înainte de toate un termen clasificator, fapt care ne va fi confirmat prin studiul numelui „fratelui”.

Cît despre cuvîntul *atta* în sine, mai multe trăsături ale sale ne ajută să-l definim mai bine. Forma lui fonetică îl clasează printre termenii numiți „familiari”, nefiind o împlinire regăsirea unor nume asemănătoare sau chiar identice cu *atta*, cu sensul „tată” în limbi foarte diferite și neînrudite între ele, ca sumeriana, basca, turca etc. În plus, *atta* nu poate fi despărțit de *tata*, care, în vedică, în greacă, în latină, în română reprezintă, în mod copilăresc și tradițional, adresarea afectuoasă către tată. În sfîrșit, cum vom vedea în legătură cu adjectivul germanic pentru „nobil” (**atalos > adel, edel*)³, acest apelativ a produs mai mulți termeni derivați care își au locul în vocabularul instituțiilor.

Rezultă faptul că *atta* trebuie să fie „tatăl care hrănește, care crește” copilul. De aici și apare diferența dintre *atta* și *pater*. Ambele au putut coexista și coexistă, de altfel, în măsură destul de largă. Dacă *atta* a prevalat într-o parte întinsă a domeniului dat, aceasta s-a petrecut probabil ca urmare a unui

² W. G. Ivens, *Dictionary and Grammar of the Language of Saea and Ulawa*, Solomon Islands, Washington, 1918, p. 166.

³ V. Cartea a VI-a, Cap. VIII.

șir de schimbări profunde în concepțiile religioase și în structura socială. Într-adevăr, acolo unde numai *atta* mai este întrebuințat de obicei, nu mai rămân urmele vechii mitologii în care domnea un zeu „Tată”.

Pentru numele „mamei” se observă aproape aceeași distribuție a formelor: termenul IE **māter-* este reprezentat prin skr. *mātar-*, av. *mātar-*, arm. *mayr*, gr. *mētēr* [dar doric *mātēr*], v. irl. *mathir*, v. sl. *mati*, v. g. s. *muotar*. Dar hittita îi spune *anna*, cu o formă care face pereche cu *atta*, cf. lat. *anna*, gr. *annís*, *-idos* (ἄννις [= „mămică”, diminutiv]), „mama mamei sau a tatălui” [Hesychios]. Numele „tatălui” și al „mamei” sînt alcătuite simetric: [cele clasificatoare] comportă o aceeași finală în *-ter-*, care s-a stabilizat ca sufix caracteristic al numelor de rudenie și s-a răspîndit mai apoi, în mai multe limbi, la ansamblul numelor referitoare la familie⁴.

Pentru noi **pāter-* și **māter-* nu mai sînt analizabile. Prin urmare, este cu neputință de spus dacă morfemul lor final era un sufix⁵. În orice caz, acest *-ter-* nu este nici morfemul din numele de agent⁶, nici cel al comparativelor [alternative]⁷; putem doar să constatăm că, desprinzîndu-se din **pāter-* și **māter-*, el a ajuns să fie semnul unei întregi clase lexicale, aceea a numelor de rudenie. Iată de ce s-a generalizat și la alți termeni ai acestei clase.

Probabil că amîndouă numele „mamei”, și **māter-* și **anna*, corespund aceleiași distincții pe care o arată **pāter-*

⁴ Cf. mai jos, [Cap. VI], p. 229 și urm.

⁵ [Teoretic, el putea fi și un alt radical, ca în cazul lui *-sor-*, pomenit trei pagini mai jos.]

⁶ [E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1948, 9-62.]

⁷ [*Ibid.*, 115-143.]

și **atta* pentru „tată”, dat fiind că „tată” și „mamă”, sub denumirile lor „nobile” [în *-ter*] susțin reprezentări simetrice în cadrul mitologiei vechi: „Cerul Tată” și „Terra-Mamă” alcătuiesc o pereche în *RigVeda*⁸.

În plus, numai grupul anatolian a făcut din *anna-* (luwi *anni*) termenul pentru „mamă”, tot după cum *atta-* (luwi *tati-*) era cel pentru „tată”. Aiurea, înțelesul lui **anna* este destul de vag: lat. *anna*, slab atestat în texte, pare să o fi desemnat pe „maica mamei sau a tatălui”. Termenii familiari de această natură nu comportă o referire precisă și stabilă în jurul înruderii.

Numele „fratelui” este IE **bhrāter-*, ținând de concordanța dintre skr. *bhrātar-*, av. *brātar-*, arm. *elbair*, gr. *phratēr* (φρατήρ), lat. *frāter*, v. irl. *brathir*, got. *brothar*, v. sl. *bratrŭ*, *bratŭ*, v. prus. *brati*, toh. *prācer*. Numele întâlnit ne este încă necunoscut. Forma armeană poate fi explicată fonetic printr-o metateză petrecută la inițială: **bhr-* > *(*a*)*rb-*, care a dus apoi la disimilarea celor doi *-r-* consecutivi, ajungându-se la *-o-* și *-r-*.

Un fapt însemnat, care nu apare în tabloul acesta, este acela că greaca are, sub forma *phrātēr*, corespondentul direct al IE **bhrāter-*, dar în vocabularul înruderii familiale locul lui **bhrāter-* a fost ocupat de către *adelphós* (ἄδελφός), de la care a fost derivat și *adelphḗ* (ἄδελφή), „soră”. O asemenea înlocuire nu are cum fi un simplu accident de vocabular; ea răspunde unei nevoi care privește întregul denumirilor referitoare la înrudire.

După P. Kretschmer⁹, înlocuirea lui *phrātēr* prin *adelphós* ar fi datorată unui nou mod de a privi legătura de „frate”, care

⁸ [Pentru *māter* cu valoare socială și la Roma (*Venus Mater*) sau în Lituania (*môte*, „femeie măritată”), v. J. Loicq, 1973, 98.]

⁹ În *Glotta*, II, 1910, 201 urm.

ar fi dus la preschimbarea lui *phrātēr* în numele „membrului unei fratрии [gr. *phratría*]”. Într-adevăr, de fapt *phrātēr* nu-l denumește pe „fratele de sînge”, ci le este aplicat celor legați printr-o înrudire mistică și se socotesc coborîtori din același părinte. Dar să fie aceasta o inovație grecească? În realitate, greaca duce aici mai departe, păstrînd-o, semnificația „largă” a IE **bhrāter*, pe care o mai oglindesc încă anumite instituții religioase din lumea italică, „frații Arvali” (*frātrēs Aruāles*) de la Roma și „frații Atiedii” ([*frater Atiieaiur* = lat. *frātrēs Atiedii*) ai Umbrienilor sînt membri ai unor atari confraternități. Acolo unde aceste asociații rămîneau vii și unde membrii lor aveau un statut aparte, „fratele de sînge” a trebuit să fie specificat printr-un termen mai explicit: în latină, pentru „fratele din același sînge” se spune *frāter germānus*, sau pur și simplu *germānus* (sp. *hermano*, port. *irmão*), ca „frate de neam, de spiță”¹⁰.

La fel, în vechea persă, atunci cînd Darius, în proclamațiile sale regale, vrea să vorbească despre un frate din același sînge¹¹, el precizează *hamapitā*, „din același tată”, *hamātā*¹², „din aceeași mamă” (ca și în grecește, *homo-pátrios* și *homo-métrios*). Într-adevăr, „frate” își primește definiția în raport de același „tată”, care nu desemnează în mod necesar „zămislitorul”.

În virtutea acestor corelații, **bhrāter*- denumea o legătură care nu era necesarmente de consangvinitate. Cele două accepțiuni diferite au fost deosebite în grecește. A fost păstrat

¹⁰ [În latină, *germānus*, derivat de la *germen*,-*minis*, „sămînță”, vine în ultimă instanță de la rad. IE **gen-*, „a naște”.]

¹¹ [E vorba de *Bardiya* (gr. *Sméridis*), fratele bun al lui *Kambujiya* (gr. *Kambýsēs*), pasajul fiind din marea inscripție a lui Darius de la Behistun (I, 30).]

¹² [Haplogologie pentru *hama-mātā*, nom. sg. ca și *hamapitā*.]

phrātēr pentru „membrul unei fratrii”, dar a fost alcătuit un nou termen pentru „fratele de sînge”, *adelphós* (litt. „născut din același „pîntece”¹³). Diferența se mai vedește și printr-un fapt de altfel trecut cu vederea: *phrātēr* aproape că putem zice că nici nu există la singular, numai pluralul [colectiv] fiind uzual. Dimpotrivă, *adelphós*, care vizează o înrudire individuală, este frecvent mai ales la singular.

Ca atare, cele două tipuri de relații diferite se aflau nu numai deosebite între ele, ci și polarizate, prin referința lor implicită: *phrātēr* se definește prin raport cu „același tată/străbun”, iar *adelphós*, prin raport cu „aceeași mamă”. De acum înainte, numai ascendența maternă comună este oferită drept criteriu de bază al frăției, al stării de „frate”. Totodată, această nouă denumire poate fi aplicată și unor indivizi de sex diferit: existența lui *adelphós*, „frate [uterin]”, a dus la crearea femininului *adelphē*, „soră [uterină]”, ceea ce a dus la o răsturnare a vechii terminologii.

„Sora” are o denumire IE specifică: **swesor-*, reprezentat apoi prin skr. *svasar-*, av. *xʷanhar-*, arm. *kʰoyr* (rezultatul fonetic (așteptat aici) al IE **swesor-* !), lat. *soror*, got. *swistar*, v. sl. *sestra*, toh. *šar*.

Greaca pare a lipsi din tabloul acesta, cu toate că în grecește s-a păstrat totuși corespondentul IE **swesor-*, sub forma *éor* (ἑορ). Dar acest cuvînt nu mai este decît o supraviețuire, culeasă ca vestigiu de către glosatori. La fel cum *phrātēr* arată un sens aparte, tot așa și *éor*, cu toate că răspunde fonetic perfect lui **swesor-*, este dat cu sensuri discordante între ele. El este glosat ba prin *θυγάτηρ*, „fiică”, ba prin *ἀνεψιός*, „văr [după tată]”, iar pluralul *έορες* prin

¹³ [Gr. *delphýs* (< IE **gʷelbhus*) însemna „matrice, pîntece de mamă“.]

προσῆκοντες [și συγγενεῖς (la Hesychios)], „rude”. Acest termen, ajuns destul de vag, era aplicat unui grad de rudenie asupra căruia nu mai domnea o claritate absolută. Ștergerea aceasta de sens este datorată impunerii termenului *adelphē*, „soră”, dobândit prin mișcare față de *adelphós*, „frate”.

Dar care este înțelesul propriu al lui **swesor-*? Forma aceasta prezintă un interes excepțional, dar fiind că ea pare a fi susceptibilă de a fi analizată drept un compus **swe-sor-*, alcătuit din **swe-*, bine cunoscut ca termen al unei relații sociale¹⁴, și dintr-un element **sor-* pe care îl regăsim în compuşii arhaici, în care denumește femininul: numeralele cardinale vechi pentru „trei” și „patru” cuprindeau, pe lângă formele masculine, și unele feminine, caracterizate prin elementul **-sor-*: v. irl. *cethēoir*, ved. skr. *catasra*, av. *čatanro*, toate forme provenite din **k^Wete-sor*.

Probabil că acest **sor-* este o denumire arhaică a „femeii”. O regăsim în iranică sub forma *har-*, în derivatul av. *hāirišti-*, „femeie, femelă”, unde radicalul *har-* a fost sufixat cu *-iš-*, cu același șir de morfeme pe care îl aflăm și în femininul skr. *mahiṣī*, „regină” [de la *mah-*, „mare, măreț”]. Este cu puțință și ca skr. *strī* (< **srī*), „femeie”, să fie o marcă secundară, ca feminin, a vechiului **sor-*. Pot fi astfel identificate amândouă elementele compusului **swe-sor-*, etimologic vorbind, drept „ființa de sex feminin din grupul social **swe-*”. O asemenea desemnare pune „soră” pe un plan cu totul diferit față de „frate”: între cei doi termeni nu se află o simetrie. Poziția surorii și-ar lua deci definiția prin raportare la o grupare socială, anume **swe-*, din sînul „familiei mari” în care se află strînse persoanele de sex masculin. Cînd va fi vremea, va avea rostul său să cercetăm mai în amănunt înțelesul lui **swe*.

¹⁴ Cf. mai jos [Cartea a III-a, Cap. III].

Spre deosebire de cuvîntul pentru „soră”, nu avem putința de a face și analiza numelui „fratelui”, în afară de izolarea aceluiasi element final *-ter-* care apare ca și în numele „tatălui” și al „mamei”; dar nu avem nici o explicație care să dea seama bine asupra radicalului **bhrā-*. Este zadarnică legarea lui de rădăcina IE **bher-*, din lat. *ferō* [„a purta”], de vreme ce nici o întrebuințare cunoscută a acestui radical nu ne conduce către înțelesul de „frate”. Nu avem cum să-l interpretăm mai bine pe **bhrāter-*, decît pe **pāter-* sau pe **māter-*. Toate trei sînt moștenite din cel mai vechi fond lexical IE.

Capitolul II

Statutul mamei și filiația matrilineară

Sumar – Între alte indicii asupra rolului juridic șters al mamei în cadrul societății IE se cuvine citată lipsa unei forme **mātrius*, față de *patrius*.

Totuși, vocabularul, mai cu seamă cel grecesc, păstrează amintirea unor structuri sociale cu totul diferite, probabil ne-IE: existența unui *Zeùs Heraĩos* și a unei vechi perechi conjugale *Hērā* – *Hērāklēs*, ca și numele grecești pentru „frate” (*adelphós*, litt. „din același pîntece” și *kasignētos* [„frate bun”]), nu pot găsi explicație prin referire la un sistem de filiație patrilineară.

Dar, în epocă istorică, acestea mai sînt numai amintiri îndepărtate: *Zeùs Heraĩos* este un *hapax* [„cuvînt cu atestare unică”], iar, în pofida etimologiei lor, *kasignētos* (care a putut să-i ia o clipă locul lui *phrátēr* ca termen clasificator) și cu *adelphós* au ajuns să-l denumească pe „frate” ca termeni de rudenie patrilineară.

Toate faptele pomenite pînă acum ne conduc către recunoașterea primatului în IE al conceptului „paternității”.

Ele ne ajută totodată, prin contrast, să luăm aminte și la devierile pe care le putem constata față de principiul acesta. Un atare primat se află coroborat prin mărunte indicii cu caracter lingvistic, nu întotdeauna aparente, dar care își regăsesc valoarea adevărată atunci când sînt întoarse către obîrșia lor.

Unul dintre aceste fapte este crearea termenului latin *patria*, „loc strămoșesc, patrie”, pornind de la *pater*. Dar derivarea aceasta nu a putut avea loc în mod direct. Vom vedea aceasta mai bine cercetînd adjectivele care provin de la *patēr* și de la *mātēr*.

Adjectivul derivat de la *patēr* este *patrius*. El este o formă care ține strict de lumea „tatălui”; nu avem nici un corelativ pentru domeniul „mamei”, nu există în latinește un adjectiv **mātrius*. Rațiunea acestui fapt stă în mod evident în statutul legal al „mamei”: dreptul roman nu cunoaște nici o instituție căreia să i se potrivească un adjectiv ca **mātrius*, care ar pune „tatăl” și „mama” pe picior de egalitate: *potestās* [„puterea legală”] este în mod exclusiv *patria*. În virtutea acestei stări de drept, nu există nici vreo autoritate, nici vreo posesiune care să-i aparțină în chip propriu „mamei”. În partea referitoare la *māter*, adjectivul derivat este un tip cu totul diferit, anume *māternus*, asupra alcătuirii căruia vom avea a reveni.

Am putea crede că avem totuși cel puțin un tip de derivare comun și lui *patēr* și lui *mātēr*, și anume cel format în *-mōnium*, de vreme ce *mātrimōnium* este paralel cu *patrimōnium*. Dar acest fapt nu este în realitate decît unul de simetrie exterioară. Așa cum vom arăta mai jos, cele două forme derivate nu sînt corelative între ele și nu vorbesc despre aceeași funcțiune¹. Chiar și aici se vedește, prin indicii

¹ Pentru *matrimonium*, v. mai jos, Cap. IV.

morfoloģice, inegalitatea de natură care separă unul de altul cele două concepte opuse. Se știe că una dintre societățile IE care au păstrat cel mai îndelungă vreme structurile din vechime este aceea a Slavilor de miazăzi, la care se mai întâlnește și pînă în zilele noastre tipul de familie care poartă numele de *zadruga*. V. Vinsky² a cercetat îndeaproape funcționarea și alcătuirea acestei „familii mari”. Grupînd laolaltă cel mai adesea cîte douăzeci de membri, dar adesea și treizeci sau chiar pînă spre șaizeci, rar însă mai mult, o *zadruga* formează un întreg mult mai mare decît familiile restrînse pe care le cunoaștem noi îndeobște: ea reunește împreună tot atîtea familii restrînse, cîți frați locuiesc laolaltă într-un cămin comun. O asemenea familie mare este de un tip patriarhal riguros. Cu toate acestea, un străin poate intra într-o atare familie, luînd în căsătorie una din fiicele acesteia: stirpea este dusă mai departe prin mijlocirea moștenitoareii. Gînerul este cuprins în familie pînă la pierderea propriului său statut aparte: el ajunge să ia chiar și numele soției sale, ceilalți membri ai familiei chemîndu-l prin mijlocirea unui adjectiv derivat de la acest nume. Apoi el primește și numele de familie al soției, la fel și copiii săi, astfel că propriul său nume nu mai are nici o funcție socială.

Dar mai există și date care dau mărturie în sens invers, anume și mai cu seamă în societatea grecească arhaică. Am studiat mai sus o particularitate proprie limbii grecești, care o desparte de celelalte limbi IE, vorbind despre denumirea „fratelui” prin *adelphós*, instituindu-se astfel o fraternitate co-uterină. Dar acesta nu este și singurul termen care denumesc pe „frate” prin relație cu „mama”. Un termen

² V. Vinsky, *La grande famille des Slaves du Sud. Etude ethnologique*, Zagreb, 1938.

simetric și cu același înțeles este și adjectivul *homogástrios* (ὁμογάστριος), cu dubletul *ogástōr* (ὀγάστωρ), litt. „co-uterin”. Se pare că am avea aici un indiciu vechi asupra unei anumite preponderențe a femeii.

Mitologia grecească oferă în această privință mai multe confirmări. Să luăm, de pildă, aminte la marele cuplu divin, care e văzut ca prototipul însuși al cuplului din căsnicie: Zeus și Hera, uniți prin *hieròs gámos* [„căsătoria sacră”], ilustrând puterea soțului în cadrul căsniciei, el fiind stăpînul suprem al zeilor. A.-B. Cook, autorul unei lucrări monumentale asupra lui Zeus³, a studiat acest *hieròs gámos*. După el, unirea dintre Zeus și Hera nu este un fapt originar, ci ea apare abia către veacul al V-lea î.C. , parcă pentru a aduce într-o stare mai normală o stare mai complexă a legendei anterioare. Mai demult existau două perechi deosebite: de o parte, Zeus și o anumită soață a lui; de cealaltă, un anume zeu și Hera. Dovada o avem din calendarul ritual de la Atena, unde se află pomenită o ofrandă închinată lui *Zeùs Hēraíos* (Ζεὺς Ἡραῖος), un caz, probabil, unic, în care un zeu este desemnat prin intermediul numelui soției sale: în acest stadiu al legendei, Zeus se află subordonat Herei. Tot Cook a adunat⁴ și mărturiile care ne arată că, la Dodona, în sanctuarul cel mai venerat al lui Zeus, soția acestui zeu era nu Hera, ci *Diōnē* (Διώνη); Apollodor susține că, la cei din Dodona, Hera poartă numele de *Diōnē*; iar *Diōnē* este un adjectiv derivat de la *Zeus*. Figura divină a Dionei este deci extrasă din numele lui Zeus și reprezintă o emanație a lui.

³ A. B. Cook, *Zeus*, III (1941), 1025-1065.

⁴ În *The Classical Review*, S. I, XIX, 365 și 416.

La rîndul ei, Hera este suverană, mai cu seamă la Argos. Or, personajul asociat cu ea este *Hērāklēs*, care, în forma cea mai obișnuită a tradiției, este fiul vitreg al Herei. Dar anumite fapte, de pildă gelozia Herei, par să arate mai degrabă o legătură conjugală, iar nu una maternă. Putem să-l socotim, cu destulă verosimilitate, pe Herakles drept un „prinț consort” al Herei, la o vreme foarte veche.

Așadar nu a existat numai un singur cuplu, ci au fost două: de o parte Zeus și Dione, de cealaltă, Hera și Herakles. Ele s-au contopit mai apoi într-unul singur, unde marea zeiță ajunge soția marelui zeu: Zeus și Hera se află de acum încolo împreună. Pare deci de crezut că formele primare ale legendei mai păstrează încă amintirea unui rol mai însemnat hărăzit femeii.

Aceeași trăsătură va reieși și din confruntarea dintre [*phrātēr* și alte] două nume grecești ale „fratelui”, *adelphós* (ὀδελφός) și *kasígnētos* (κασίγνητος). Noțiunea cuprinsă în *phrātēr*, laolaltă cu cea din *phrātría*, se află scoase în evidență în cadrul unei tradiții (de origine ioniană, se pare) referitoare la Sărbătoarea *Apatóúria* (Ἀπατούρια), în decursul căreia, în cea de a doua zi, avea loc jertfa închinată lui *Zeús Phrātrios* (*Apatóúrios*), precum și către *Athēnaía Phrātria* (*Apatóúria*). Etimologia numelui *Apatóúria* este vădită de la sine. Încă cei vechi interpretau deja cuvîntul prin sinonimul *homopátria* (ὁμοπάτρια): ea este sărbătoarea celor ce coboară din același „părinte”; *apátōres* (ἀπάτορες), totuna cu *phrāteres*, sînt coborîtorii din același *patēr*. Reiese aici noțiunea fundamentală a spiței masculine și patriarhale.

Să luăm acum aminte, [lîngă *adelphós*], la cuvîntul *kasígnētos*. El aparține vechii limbi poetice, dar nu face parte din aceeași tradiție dialectală ca *apatóúrios*, care pare a fi ionian: *kasígnētos* e o formă eolică, „aheeană” (de tip cipriot). Sensul lui primar este același cu al lui *adelphós*,

judecînd după apariții în exemple ca acesta: κασίγνητον καὶ ὄπατρον (*Il.*, 11, 257; cf. 12, 371), ceea ce revine la a spune „din aceeași mamă și din același tată”; fapt confirmat și de αὐτοκασιγνήτω τῷ μοι μία γείνατο μήτηρ (*Il.*, 3, 228), „cei doi frați, pe care mi-i născuse una [și aceeași] mamă”, vorbind despre Castor și Pollux. Alcătuirea cuvîntului este aceea a unui compus⁵, în care primul termen, *kásis*, „frate/soră” (la Eschil), a fost întărit prin adjectivul verbal -*gnētos*, „născut, din naștere”⁶.

Dar o întrebuintare aparte a lui *kasígnētos* pare totuși a ne stînjiți:

Il., 15, 545-547

„... Ci fraților (*kasígnētoisi*) iată că Hector

Glas le dădu tuturor, dar primul din toți îl îndeamnă

Pe Melanip cel puternic, pe fiul lui Hiketaon.”

Astfel, Melanippos, Hiketaonidul, apare printre „frații” lui Hector. Dar e limpede că acest erou nu-i este propriu-zis „frate”, ci e fiul lui Hiketaon și nu al lui Priam. Iacă și cei vechi o remarcă, iar scholiaștii traduceau aici pe *kasígnētoi* prin termenul vag de *syngeneís* (συγγενεῖς), „rude”; încă de la vremea aceasta, la Ionieni, cei ce erau *syngeneís* puteau fi chemați *kasígnētoi*. Astăzi putem fi mai preciși. După genealogia personajului în cauză, dată de altfel în *Iliada*, Melanippos era fiul lui Hiketaon, fratele lui Priam. El e deci tocmai fiul fratelui tatălui lui Hector. Astfel, *kasígnētos* nu-l denumeste aici pe „fratele” născut din același tată, ci pe „fratele” născut din fratele tatălui propriu, așadar, cum am spune noi, „vărul după tată”.

⁵ [M. Lejeune, 1969, 454 (reluînd articolul său din BSL, LV, 1960, 20-26), urmat de J.-L. Perpillou, 1970, 537; A. Morpurgo-Davies, 1970, 378; J. Loicq, 1973, 98, cred despre *kasígnētos* că este o formă tot compusă, dar cu prefixul **kat-ti*, „cu”, citînd și o posibilă paralelă myceniană; *kásis* ar fi deci un hipocoristic.]

⁶ [De la rad. **gen-*, „a naște“.]

De aici avem de tras două concluzii: 1) înrudirea aceasta este în mod necesar una de tip clasificator, astfel că și *kasígnētos* li se alătură lui *phrāter* și lui *apátōr*; 2) *kasígnētos*, ca și *adelphós*, probabil tocmai prin sinonimie cu el, s-a abătut de la înțelesul său etimologic, care trebuie să se fi referit la spița mamei, spre a intra în filiația exclusiv „paternă”: vedem prin urmare că, în ciuda păstrării tradițiilor locale, poate că străine, puterea mentalităților IE a adus pînă și aceste reprezentări aberante în cadrul normei primitive.

Confirmarea acestui fapt o putem afla într-o glossă luată din graiul laconian: κάσιοι· οἱ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀγέλης ἀδελφοί τε καὶ ἀνεψιοί, (se numeau) „*kásioi* frații și verii din aceeași („ceată”, [litt. „turmă”]). Copiii numiți *kásioi* sînt grupați în aceeași „ceată”, dat fiind că, frați și veri, ei își recunosc același „părinte”.

Aceasta este complexa istorie în care vedem că, atunci cînd o cultură merge pe calea prefacerilor, ea ajunge să folosească noi termeni spre a-i suplini pe cei tradiționali, atunci cînd aceștia se află deja încărcăți cu valori particulare. Același lucru se petrece cu noțiunea de „frate” în ibero-romanică. Ca termen de rudenie, *frater* din latină a dispărut, fiind înlocuit în spaniolă cu *hermano*, în portugheză prin *irmão*, adică prin [urmași ai] lat. *germanus*. Motivul se află în faptul că, în urma creștinării, *frater*, ca și *soror*, căpătase o valoare exclusiv religioasă, ca „frate” și „soră întru credință”. *Frater* și *soror* ajungînd astfel niște termeni, oarecum, de „clasă”, referitori la o nouă înrudire clasificatoare, au fost necesari noi termeni pentru a denumi înrudirea după fire. La fel și în greaca veche, cum *phrāter* nu mai era curent decît cu valoare clasificatoare, au trebuit deosebite două tipuri de înrudire, deci făuriți noi termeni pentru „fratele” și „sora de același sînge”.

Aceste creații lexicale răstoarnă vechile denumiri. Când, în grecește, „sora” a fost denumită prin forma feminină *adelphê*, creată de la termenul nou pentru „frate”, *adelphós*, a fost introdusă o schimbare radicală în starea de lucruri IE. Contrastul cel vechi dintre „frate” și „soră” se bazează pe diferența că toți „frații” au ajuns să alcătuiască o „fratrie” coborînd în mod mistic din același „părinte, tată”; dar „fratrii” feminine nu există. Atunci însă, când, în cadrul unei noi concepții asupra înrudirii, legătura nemijlocită de sînge a ajuns să prevaleze – aceasta fiind situația din greaca atestată istoric –, devine necesar un termen descriptiv, iar acesta trebuie să fie același și pentru „frate”, și pentru „soră”; noua denumire nu se află distinsă decît prin semnele morfologice ale deosebirii de gen (*adelph-ós* și respectiv *adelph-ê*). Fapte aparent mărunte, ca acesta din urmă, ne fac să ne dăm seama asupra adîncii preschimbări prin care a trecut în grecește vocabularul înrudirii.

Capitolul III

Principiul exogamiei și aplicațiile sale

Sumar – Numai regula căsătoriei între veri încrucișați, a cărei aplicare face ca aceeași persoană să fie tatăl tatălui meu și fratele mamei mamei mele, ne îngăduie să înțelegem cum de lat. *auunculus*, derivat de la *auus*, „bunicul dinspre tată”, înseamnă „unchi după mamă”.

În mod corelativ, lat. *nepōs*, „nepot” (alintat de unchiul său după mamă, dar supus riguroasei *patria potestās*), primește, pe lângă acest vechi înțeles – garantat, printre altele, și de gr. *anepsíōs*, „văr”, litt. „co-nepot” – și sensul de „nepot al bunicului”, peste tot unde ajunge să se impună, cu crescîndă rigoare, sistemul patrilinear IE.

Dar, invers decît pentru *nepōs*, denumirea „fiului” – îndeobște ca un „vlăstar, copil” – prezintă o destul de mare diversitate în limbile IE: putem vedea aici urma unei structuri a înrudirii, unde legătura dintre „tată” și „fiu” era eclipsată de cea dintre „unchiul după mamă” și „nepotul” său.

„Bunicul” este denumit cu un nume comun celor mai multe dintre limbile IE: în latinește, acesta este continuat de către *auus*, cu o seamă de corespondenți. Dar, în unele limbi, sensul acestui cuvânt oferă o variantă demnă de luare aminte: nu mai e vorba despre „bunic”, ci despre „unchi” și în mod special despre „unchiul după mamă”.

Vom enumera aici aceste forme, mergînd într-o ordine a complexității crescînde.

Lat. *auus* îi corespunde termenul hittit, cu același sens, *huhhaš*. Această apropiere pare surprinzătoare, atît de mult diferă între ele formele, dar ea este totuși justificată, dacă ținem seama de un stadiu arhaic al fonetismului IE. Hittita a păstrat aici un vechi fonem laringal (transcris prin *h*), dispărut în celelalte limbi, dar manifestîndu-se totuși și acolo, în mod indirect, prin modificări ale timbrelor și/sau ale cantității vocalice. Noi îl vom nota [aici] prin **H'*. Vom putea deci restitui prototipul IE comun drept **HeuHos*.

Ca și lat. *auus* și hitt. *huhhaš*, arm. *haw*, „bunic” ne oferă cuvîntul fără vreo sufixare. Dar *h-* inițial din armeană nu are nimic de a face cu cel din hittită; e vorba de o aspirație secundară datorată unui fenomen mai recent: sub raport etimologic, forma din armeană presupune o veche inițială vocalică. Aceeași aspirată creată mai de curînd s-a dezvoltat și în numele armenesc, paralel, al „bunicii”, *han*, comparabil cu hitt. *hannaš*, cu lat. *anus* „femeie bătrînă”, cu gr. *annís*, - *idos* [un derivat] glosat drept „mama tatălui sau a mamei”, cu v. g. s. *ana*, „bunică” etc.

Fără de hitt. *huhhaš*, lat. *auus*, arm. *haw*, formele din celelalte limbi se repartizează în grupuri aparte. Mai întîi, avem grupul slavei și al balticei: v. sl. *ujī*, dintr-un mai vechi **auios*; iar în baltică, v. prus. *awis*, lit. *avýnas*. Cît despre sens, să luăm aminte că balto-slavul **auios* înseamnă „unchi”.

Lit. *avýnas*, derivat de rangul al doilea, îl denumește în mod special pe „fratele mamei”, „unchiul după mamă”.

Formele celtice constituie două linii deosebite de dezvoltare. De o parte, v. irl. *aue*, m. irl. *ōa* se bazează pe un **auios*, dar îl denumesc pe „nepotul bunicului”, adică tocmai inversul a ce ne-am fi așteptat: o anomalie de cercetat alături de numele „nepotului bunicului”. De altă parte, velșul *ewythr* și bretonul *eontr* presupun un derivat **awen-tro*- și înseamnă „unchi”.

În germanică avem un șir de forme derivate cu sufix -n-, ajungându-se astfel la un nou radical **awen*:- în gotică, acest **awen*- nu este atestat, din întâmplare, decât prin femininul *awō*, „bunică” (dat. sg. *awon*); masculinul este însă reprezentat prin isl. *afé*, „bunic”. Aceeași temă **awen*- este presupusă în v. g. s. *ōheim*, germ. *Oheim*, „unchi”, pe care îl reconstituim în mod ipotetic drept un compus **awun-haimaz*. Nu știm cum să interpretăm mai bine cel de al doilea element al lui: ar putea fi derivat de la numele „sălașului, căminului” (germ. *Heim*, cf. engl. *home*), deci „cel cu sălașul bunicului” (?), dar și o formă nominală bazată pe rad. **k^wei*- (din gr. *timé*, *τιμή*)², deci „cel ce are cinstirea (?) unui bunic”; numai că acest al doilea radical nu mai apare de altfel în germanică. Totul rămîne incert în restituirea aceasta, cu mare pagubă pentru analiza înțelesului. În orice caz, v. g. s. *ōheim* și corespondenții săi, v. engl. *ēam*, v. friz. *ēm*, înseamnă tot „unchi”, și nu „bunic”.

Acestea sînt datele, repartizate după alcătuirea cuvintelor. Vom lua totuși seama la faptul că nu toate limbile sînt reprezentate aici: lipsesc greaca și grupul IIR. Aceste două grupări dialectale cuprind termeni noi. În greacă, „bunic” se

¹ [De altfel, laringala IE este notată în această lucrare prin **ǵ*.]

² [V. C. a IV-a, Cap. V.]

spune *páppos* (πάππος), nume de alint și cuvînt copilăresc; el nu e homeric, dar e singurul cunoscut în proză, la scriitori, și în inscripții. În sanscrită, „bunic” se spune *pitāmaha-* [litt. „tata-mare”], printr-un compus descriptiv ale cărui amîndouă elemente se află așezate într-o ordine neobișnuită³. El a fost explicat ca o imitație a unui alt compus, alcătuit cu reduplicare intensivă, *mahāmaha-*, „foarte mare, atotputernic”, [litt. „mare-mare”]; aceasta ne indică data recentă a creării unei atari denumiri. De altfel indo-arica nu se află aici în acord cu grupul iranic, care cunoaște un cuvînt aparte, atît în vechea persă, cît și în avestică, *nyāka-*, „bunic”, n. persan *niyā*, un termen lipsit de o înrudire etimologică sigură.

Acum putem desprinde marea problemă pe care o ridică evoluția sensului între IE **awos* [din **HeuHos*] și derivatele și compusele sale ulterioare. Faptul că aceste derivate au fost alcătuite cu ajutorul sufixelor *-y-o-* sau *-en-* nu ne oferă nici o explicație valabilă. Ceea ce trebuie să știm este cum de a fost denumit „unchiul după mamă” pornind de la „bunic”. Întrebarea nu se pune numai pentru diferitele grupuri dialectale, dar chiar și în interiorul însuși al limbii latine, de vreme ce, alături de *auus* („bunic”), diminutivul *auunculus*, adică „*auus*-mic”, este numele „unchiului după mamă”. Problema s-a ridicat încă din Antichitate și a fost discutată adesea; încă de la Festus găsim următoarele: *auunculus, matris meae frater traxit appellationem ab eo quod... tertius a me, ut auus,... est*, „unchiul, fratele mamei mele (**nu** al tatălui meu), și-a tras numele de la faptul că ... este (în) al treilea (grad) față de mine, ca bunicul” – sau și o altă explicație, *quod aui locum obtineat et proximitate tueatur sororis filiam*, „pentru că ocupă locul bunicului și, prin apropiere, o ocrotește

³ [Ordinea normală ar fi fost cea, de pildă, din *maharājan-*, „mare rege”.]

pe fiica surorii sale”. Acest nume nu desemnează niciodată decât pe „unchiul **după mamă**”.

O idee ni se arată de îndată în gând: dacă *auunculus* este legat de *auus*, aceasta nu cumva pentru că *auus* l-ar denumi pe „bunicul după mamă”? În acest caz *auunculus* s-ar explica drept „fiul lui *auus*” cel adevărat. B. Delbrück a presupus-o, iar Eduard Hermann a insistat asupra acestei explicații⁴. Dar ideea aceasta nu poate fi acceptată nici în fapt, nici în teorie. Putem relua exemplele lui *auus* cuprinse în *Thesaurus [Linguae Latinae]*; nici unul dintre ele nu ne impune înțelesul de „bunic după mamă”. Iar toate definițiile celor vechi îl leagă pe *auus* de linia paternă; în *Origines* ale lui Isidor din Sevilla citim: *auus pater patris est; patris mei pater auus meus est* [„bunicul este tatăl tatălui (meu); tatăl tatălui meu este bunicul meu”]. Când sînt enumerați strămoșii, se pleacă întotdeauna de la *pater* și sînt numiți *pater*, *auus*, *proauus* etc. Dar pentru „bunicul după mamă” se specifică *auus maternus*. La fel și în hittită, unde, în plus, în pluralul *huhhanteš*, care îi denumeste pe „bunii, moșii, strămoșii” săi; „străbunii” se înscriu în stirpea din partea tatălui.

Acestea în privința stărilor de fapt. Dar acum să cercetăm și motivațiile ce țin de teorie. Într-un sistem de rudenie clasificatoare, tatălui mamei nu-i revine nici o importanță ieșită din comun. Într-o filiație agnatică se ține seama de tată, apoi de tatăl tatălui: în filiația uterină, de fratele mamei. Dar tatăl mamei nu ocupă nici o poziție specială. Urmează de aici că nu s-ar fi putut niciodată ca un personaj atît de important ca *auunculus*, „unchiul mamei”, să fi fost denumit în funcție de *auus*, care să fi fost „tatăl mamei”, al cărui rol este atît de puțin caracterizat.

⁴ În *Göttinger Nachrichten*, 1918, 214 și urm.

Dificultatea, pe care filologia nu poate să o rezolve de una singură, își află soluționarea prin intermediul structurii înrudirii exogamice. Trebuie să ne reprezentăm situația în care se află EGO [„EU” – persoană-reper], în raport cu *auus* și cu *auunculus* ai săi. Ea poate fi înfățișată printr-o schemă [v. paginile următoare], înfățișând legăturile de rudenie la capătul a două generații. Va trebui să ne aducem aminte că, după principiul exogamiei, diferitele sexe aparțin întotdeauna unor „jumătăți” [sociale] diferite: căsătoriile nu sînt cu puțință decît între membrii unor „jumătăți” opuse.

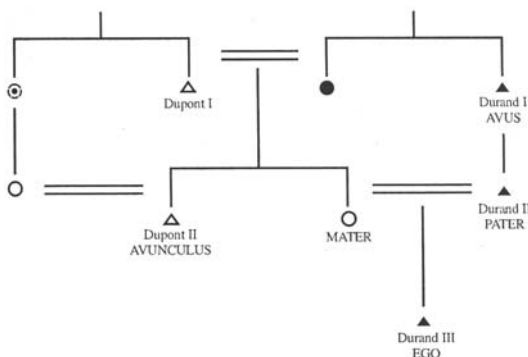
De pildă, Durand⁵ este *auus*, tatăl tatălui lui EGO. În același timp, Durand I este fratele mamei lui EGO: *auus* denumește așadar, ca unul și același personaj, pe tatăl tatălui și pe fratele mamei mamei, adică pe „unchiul după bunică”: dubla legătură dintre EGO și acest personaj unic decurge în mod automat din căsătoria petrecută între veri încrucișați. Cu începere de la Dupont II, aceeași schemă începe din nou: fiul lui Dupont I o ia în căsătorie pe fiica surorii tatălui său, pe vara sa în cruce; astfel, deopotrivă, *auus* este bunicul după tată și fratele bunicii după mamă. În total, Durand I este tatăl tatălui (*auus*) lui Durand III, care este EGO. Dar Durand I este totodată și fratele mamei lui Dupont II, care, la rîndul său, este fratele mamei lui Durand III (sau EGO). Pentru EGO, Durand I va fi deci *auus*, iar Dupont II, *auunculus*.

Pornind de la EGO, fratele mamei sale, adică *auunculus*, este fiul surorii tatălui tatălui său, adică a lui *auus*. Iar lucrurile stau mereu așa. În sistemul acesta, înrudirea se stabilește între fratele surorii și fiul ei, între unchiul după mamă și nepotul lui, în vreme ce filiația agnatică stabilește legătura mereu din tată în fiu.

⁵ [În franceză, *Durand* și *Dupont* sînt echivalentele convenționale ale rom. *Ionescu* și *Popescu*.]

Ca atare, dacă *auus* se referă de fapt la „unchiul după bunică” [fr. *grand-oncle*, germ. *Grossonkel*], „unchiul după mamă” va putea purta numele de *auunculus*, adică de „*auus mic*”.

Înrudirea rezultînd din căsătoria între veri încrucișați (I)

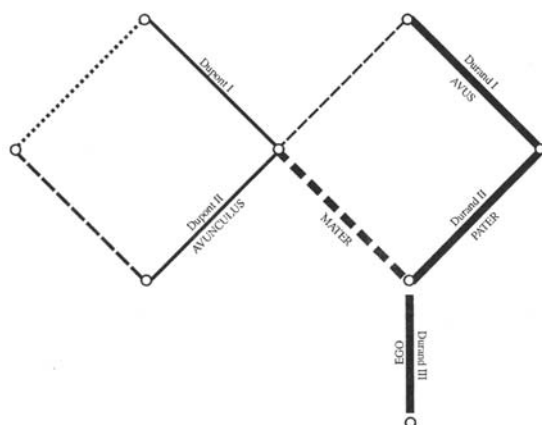
	Dupont	Durand	alta
Barbat	▲	▲	
Femeie	○	●	⊙
==	Alianță	—	Filiație

Scheme stabilite de către J. Bertin, care le definește în termenii următori:

„Cele două scheme alăturate reprezintă, în feluri diferite, relațiile de ordin genealogic. În amîndouă cazurile, informația oferită este aceeași: persoanele și, între ele, legăturile dintre acestea.

În schema de mai sus (un arbore genealogic de tip tradițional), persoanele sînt reprezentate prin puncte (de formă diferită după sexe, negre și albe după familii), iar relațiile, prin linii (simple pentru filiație, duble pentru alianță). “

Înrudirea rezultînd din căsătoria între veri încrucișați (II)

Barbat	Dupont	Durand	alta
	—	—	
Femeie	- - - - -	- - - - -	
○ Alianță și filiație			

„Schema de mai sus, mai puțin clasică, cere desigur un efort de adaptare: persoanele sînt reprezentate aici prin linii (diferite după sexe și familii), iar relațiile dintre ele,

prin cîte un punct (reprezentînd el singur alianța și filiația). Dar desenul astfel obținut pune mai bine în valoare legătura aparte, studiată aici, dintre verii încrucișați. Acest al doilea sistem de reprezentare mai are și avantajul de a permite despuierăa unei informații genealogice infinit mai complexe și mai ramificate și de a o face vizibilă (ceea ce nu îngăduia primul tip de tabel).” (Cf. exemplele de rețele din *Sémiologie graphique* de Jacques Bertin, Paris, Mouton-Gauthier-Villars, 1967, pp. 269 și urm.)

Soluția aceasta este o simplă consecință a necesităților sistemului. Sîntem aduși să stabilim pentru *auus* înțelesul de „unchi după bunică” înaintea celui de „bunic”: unul și același personaj, fratele mamei mamei, este în același timp și tatăl propriului tată. În magistrala sa lucrare asupra vechii societăți chineze, M. Granet⁶ regăsește această corespondență: bunicul agnatic este întotdeauna unchiul după bunică. Iar regula aceasta mai poate fi regăsită și în alte societăți: ea are caracterul tipic al unei reguli necesare.

Astfel reinterpretată, latina aduce o mărturie capitală: dar, la dată istorică, ea nu ne mai învață decît că *auus* are sensul agnatic de „bunic, tatăl tatălui”. Dar relația etimologică pe care o are cu *auunculus* implică și vădește un alt tip de filiație – dat fiind că *auunculus* este fratele propriei mame.

Această structură generală condiționează diferitele elemente pe care le înglobează. Ajungem astfel la o concepție structurală asupra înrudirii IE și asupra vocabularului referitor la această înrudire, dat fiind că avem în față **clase** și **legături** între clase. Aceasta ne face să înțelegem varietatea termenilor, dar și disimetria aflată în

⁶ M. Granet, *Civilisation chinoise*, Paris, 1929, 247.

denumirea „unchilor” și a „mătușilor” în limba latină: avem pe *patruus* ca „frate al tatălui”, dar pe *auunculus*, ca „unchi după mamă”; iar la feminin, *matertera* ca „soră a mamei”, „aproape ca o mamă”, dar pe *amita* ca „soră a tatălui”. Legătura de fraternitate între ființele de același sex îi plasează în aceeași clasă. „Fratele tatălui” și „sora mamei”, fiind de același sex cu persoana în funcție de care sînt definiți, sînt denumiți prin termeni derivați de la numele de bază [*patruus* de la *pat(e)r-*, iar *matertera* de la *mater-*]. Dar „fratele mamei” și „sora tatălui”, fiind de sex opus, avem pentru ei termeni diferiți: aceasta este o ilustrare a principiului exogamiei.

În general, în limbile noastre moderne, această distincție s-a șters. Cu toate acestea, nu e nevoie să ne întoarcem foarte departe în trecut pentru a regăsi diferite indicii asupra situației privilegiate pe care o ocupa „unchiul după mamă”.

În privința lumii germanice, să ne întemeiem pe mărturia lui Tacit (*Germania*, XX, 5):

Sorum filiis idem apud auunculum qui ad patrem⁷ honor. Quidam sanctiorem artioremqe hunc nexum sanguinis arbitrantur et in accipiendis obsidibus magis exigunt, tamquam et animum firmitus⁸ et domum latius teneant.

„Fiii surorilor se bucură de aceeași cinstire și în fața unchiului după mamă, ca și pe lângă tată. Unii anume socotesc această legătură de sînge (față de *auunculus*) drept mai sfîntă și mai strînsă (decît pe cea a paternității) și o cer mai degrabă pe aceasta la luarea de ostateci, cum că astfel ar stăpîni mai tare sufletul și mai cuprins casa (acelora). “

⁷ [Există și varianta de manuscrise *apud patrem*, preferată adesea de editori.]

⁸ [Manuscrisele poartă, ca lecțiune pregnantă, *et in animum firmitus*, dar editorii, ferindu-se să adauge mental un <si>, deci să traducă „cum că ar fi mai tare asupra sufletului (lor)“, îl elimină pe *in*.]

Și la Celți aflăm mărturii care concordă. Marii eroi ai epopeii își iau numele după mamele lor. Legăturile dintre eroul Cuchulainn și Conchobar, fratele mamei sale, ilustrează și ele bine acest tip de înrudire [de sînge].

La Homer, aceeași structură rămîne ușor de recunoscut, cu toate că denumirea „unchiului după mamă” a fost înnoită, numele lui fiind acum *métrōs* (μήτρως), un derivat refăcut în mod secundar după *pátrōs* (πάτρως), care este echivalentul lat. *patruus*. Vechiul nume a dispărut, dar concepția de odinioară a supraviețuit. În *Iliada*, numai două exemple privitoare la termenul *métrōs* capătă pentru noi o reliefare aparte:

1) Apóllon i se arată lui Hector sub o deghizare, spre a-l înboldi atunci cînd acesta slăbește; el ia cu acest prilej trăsăturile **unchiului său după mamă** (*métrōs*), pentru a avea mai multă autoritate asupra lui (*Il.*, 16, 717).

2) Tlepólemos, fiul bastard al lui Herakles, l-a ucis pe **unchiul după mamă** al acestuia; el trebuie să scape cu fuga, fiind urmărit de fiul și de nepotul direct al lui Herakles: prin omorul acesta, el a dezlănțuit împotriva sa pe toate rudele sale [paterne] (*Il.*, 2, 661 și urm.).

Am putea găsi, cu siguranță, cu privire la acest tip de legătură, și alte exemple, asupra cărora trecem adesea fără să luăm aminte mai bine la ele. Să-l mai pomenim doar pe acesta, luat de la Herodot (IV, 80). În clipa în care Octamasadas, Regele Sciților, se pregătește să dea lupta cu Sitalkes, Regele Tracilor, acesta din urmă trimite să-i spună „De ce ne-am bate noi, de vreme ce tu ești fiul surorii mele?”

În același sens dă mărturie și un fapt din vocabularul limbii armenе: *k^Ceyi*, „unchiul după mamă”, este un derivat de la *k^Coyr*, „soră”. Această legătură morfologică apare în mod

limpede dacă refacem și prototipurile lor respective: *k^Coyr* provine de la **swesor-*, iar *k^Ceṣi* de la **swesriyos*. „Unchiul după mamă” este denumit, prin urmare, *ad litteram* drept „cel al surorii”, adică după sora sa, care este mama lui EGO. El este un termen explicit, probabil înlocuitorul unuia mai vechi, care subliniază specificitatea unchiului după mamă în cadrul sistemului armenesc de înrudire.

Astfel, totul face să reiasă statutul aparte al „unchiului după mamă”, și în chip cu atât mai probant, cu cât faptele provin din limbi și din ansambluri sociale care ajunseseră de multă vreme diferite în cadrul lumii IE, și totodată hărăzește mai multă verosimilitate legăturii formale dintre *auus* și *auunculus*.

În mod corelativ, numele „nepotului”, un termen reprezentat aproape în toate limbile IE, arată o variație simetrică de înțeles, însemnând ba „nepot de fiu”, ba „nepot de frate”.

Iată mai întâi formele, cu legăturile lor etimologice: skr. *napāt-*, *naptr-*, cu fem. *naptī* ; av. *napāt-*, cu fem. *napti-*; v. pers. *napā* (nom. sg.); lat. *nepōs*, *-ōtis*, cu fem. *neptis*; v. lit. *nepuotis*, cu fem. *nepte*; v. engl. *nefa*; v. g. s. *nefō*; v. sl. *netijī* < **neptios*; iar în celtică: v. irl. *nia*, velș, *nei*. Mai trebuie citat și gr. *anepsiós* (ἀνεψιός), dar aparte, dat fiind că el nu înseamnă „nepot”, ci „văr”.

După limbi, **nepōt-* este fie „nepot de fiu” (fr. *petit-fils*), fie „nepot de frate” (fr. *neveu*), ba uneori amîndouă.

În vedică, *napāt-* este „nepotul bunicului” sau, mai vag, „urmașul”; tot „nepot de fiu” și în iranică, mai cu seamă în vechea persă, unde el este strict definit în genealogia regilor Ahemenizi. Formele din iranica modernă, ca pers. *nave*, se referă mereu la „nepotul bunicului”; pentru „nepotul de frate” sînt folosite în persană forme compuse descriptive, ca „fiu de frate” și „fiu de soră”.

Spre deosebire de grupul IIR, limbile apusene, în afara latinei, îl iau pe **nepōt*- în sensul de „nepot fratern”. Dacă în latină *nepōs* pare a fi aplicat fără deosebire și „nepotului fratern” și „nepotului bunicului” și „urmașului”, în germanică, în slavă, în celtică, termenul corespunzător îl privește statornic pe „nepotul fratern”, de fapt mereu „nepotul **de soră**”. Această determinare specială a coborîtorului prin referire la fratele mamei sale își face apariția chiar și în latină, prin anumite cazuri de întrebuintare a lui *nepōs*.

Un studiu al lui Joseph Loth⁹ asupra înțelesului lui *nepōs* din inscripțiile latine din Bretagne a arătat că el îl denumește întotdeauna pe „fiul surorii”; *nepōs* are, prin urmare, același sens ca și corespondentul său celtic *nia* din vechea irlandeză sau ca *nei* din galeză, care îl desemnează tot pe „fiul surorii”, în vreme ce „fiul fratelui” se spune *mac brathar* în irlandeză, ca o locuțiune descriptivă. În plus, în istoria și în legendele celtice există urme ale înrudirii uterine: în inscripțiile ogamice, filiația este stabilită prin intermediul mamei. Chiar și la autorii latini putem afla unele mărturii importante. Astfel, la Titus Livius (V, 34), regele gallic Ambigatus, vrînd să-i ușureze regatul de sub apăsarea unei populații prea numeroase, îi însărcinează pe cei doi fii ai surorii sale (*sororis filios*) să conducă înspre noi ținuturi o parte din triburile lor. Dar trăsătura aceasta nu este caracteristică numai obștilor celtice. După o tradiție din Lacedemona, povestită de Herodot (IV, 147), la Sparta, puterea regală fusese luată de Theras, unchiul după mamă al unor moștenitori încă prea tineri spre a domni, al căror tutore era el.

Cum stau deci lucrurile cu uzul clasic al lui *nepōs*? Unii etimologiști, privind la cele două înțelesuri ale lui *nepōs*,

⁹ În *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions*, 1922, 269 și urm.

„nepot de soră” și „nepotul bunicului”, pe care alte limbi le deosebesc, au socotit că era vorba despre un termen vag, fără o semnificație bine definită.

Dar nu e deloc așa. Ceea ce întâlnim în toate limbile, întorcându-ne înapoi în preistoria acestor termeni, sînt, dimpotrivă, semnificații precise, pe care uzul de mai apoi poate să le fi extins. Așa stau lucrurile, în mod special, și cu termenii de rudenie, unde cuvintele trebuie să aibă un sens exact, de vreme ce ei se determină reciproc unii pe alții. În măsura în care îl desemnează pe „nepotul fratern”, *nepōs* comportă adesea o valoare afectivă: acest nepot este un copil răsfățat, împărățiat, cheltuitor. Conotația aceasta implică un anume tip de legătură între „nepot” și „fratele mamei”. Într-adevăr, etnografii au remarcat că, în societățile unde prevalează legătura dintre unchiul după mamă și nepotul său, ea are o valoare sentimentală inversă față de cea care îi unește pe tată și pe fiu: acolo unde raportul dintre tată și fiu este strict, riguros, celălalt este familiar, indulgent, plin de tandrețe. Și invers, acolo unde raportul dintre tată și fiu este indulgent, cel dintre nepot și unchiul său după mamă este mai rigid: acesta din urmă îl educă pe băiat, îi inculcă regulile de purtare și îl inițiază în rituri și ritualuri. Cele două legături de înrudire se află în corelație reciprocă: ele nu se stabilesc niciodată în același registru sentimental. Or, noi știm că, în latină, legătura dintre tată și fiu este caracterizată prin rigoarea ei: tatăl este investit cu dreptul de viață și de moarte asupra fiului său, ajungînd chiar să-l exercite uneori. În vechea societate romană, *patria potestas* era exercitată fără discuție. Ea trebuia să fie temperată de o altă relație, și anume tocmai de cea dintre unchi și nepot, în tipul de filiație pe care îl presupune.

Cît despre dualitatea de înțeles dintre „nepot fratern” și „nepot al bunicului”, explicația pentru ea ne este dată prin

mijlocirea raportului omolog dintre numele „unchiului după mamă” și cel al „bunicului”. La fel cum *auus*, pe linie paternă [„bunic”, dar pe linie maternă] „fratele mamei mamei”, dă naștere diminutivului *auunculus*, pentru „fratele mamei”, la fel – și în mod corelativ – numele „nepotului bunicului (după tată)” poate desemna în același timp pe cel ce este „nepotul fratelui mamei”. Cele două schimbări sînt simetrice între ele: „fiul fiicei surorii” primește același nume ca și „fiul surorii”. Totuși, tendința din ce în ce mai riguroasă patrilineară a înrudirii IE face să prevaleze adesea semnificația agnatică de „fiu al fiului”.

Termenul grecesc înrudit, *anepsíós* (< **a-nept-iyo-s*) înseamnă „văr”, în sensul în care l înțelegem și noi. Însăși forma cuvîntului ne dezvăluie un fapt important: înțelesul lui este cel de „co-nepot”, ceea ce presupune ca punct de plecare pentru rad. **nept-* nu sensul de „nepot de fiu”, ci cel de „nepot fratern”. Aceasta era denumirea prin care se desemnau între ei „nepoții de frate/soră”, o dovadă indirectă asupra priorității înțelesului de „nepot fratern”. Cu toate acestea, înțelesul de „nepot al bunicului” nu dispăruse cu totul la dată proto-istorică, dacă ținem seama de o glossă din Hesychios, care trebuie să se bazeze pe un izvor literar: *νεόπτραι* *νιῶν θυγατέρες*, „*neóptrai*- fiicele fiilor”. Femininul acesta ar putea fi restabilit ca **νεπότραι* (**nepótrai*), femininul unui **νεποτήρ* (**nepotér*), care să-l fi denumit pe „fiul fiului”.

În nomenclatura sa istorică, greaca are un termen nou pentru „nepotul bunicului”, anume *hyiōnós* (νιῶνός), derivat de la *hyiós*, „fiu”, iar, în mod corelativ, pentru „nepot fratern”, un termen descriptiv *adelphidōús* (ἀδελφιδούς), „descendent al fratelui”.

Poate părea firesc ca numele „nepotului de fiu” să fie înrudit cu cel al „fiului”, prin derivare, ca în gr. *hyiōnós*,

sau, prin compunere, ca în fr. *petit-fils* sau engl. *grandson*. Vom găsi deci cu atât mai curioase și mai vrednice de atenție acele cazuri în care „nepotul bunicului” primește numele de „bunicuț”, „bunic-mic”. Așa stau lucrurile cu irl. *aue*, „nepot al bunicului”, care provine dintr-un mai vechi **auyos*, la rîndul său derivat din **auos*, „bunic”. La fel, v. g. s. *enencheli* (germ. *Enkel*), „nepot al bunicului” este, sub raport etimologic, un diminutiv de la *ano*, „bunic”. El a fost apropiat de v. sl. *vŭnukŭ*, rus. *vnuk*, „nepot al bunicului”, învecinat cu lit. *anukas*, dacă nu cumva cuvîntul lituanian nu este el însuși un împrumut din slavă. Mai aproape de franceza modernă, v. fr. *avelet*, un diminutiv de la *ave*, *ève*, „bunic”, îl denumea pe „nepotul bunicului”. Expresia analitică *petit-fils* înlocuiește acest termen mai vechi. Astfel, cel puțin în trei limbi, „nepotul bunicului” este formulat drept „bunicuțul, bunic-mic”.

Trebuie să existe un motiv pentru ca acest tip de denumire să fi fost creat în mod independent în mai multe societăți diferite. De fapt, este vorba despre o formă de transfer care mai are și alte paralele. Numeroase sisteme de înrudire cuprind termeni reciproci, folosiți între cei doi membri, ca să zicem așa, ai unei perechi: „tatăl mamei” și „fiul fiicei” își dau unul celuilalt același nume. Pentru această trăsătură singulară de vocabular mai există și o motivație clasificatorie. În nenumărate societăți este o imagine vie ca o ființă care se naște să întrupeze mereu un strămoș reîntors după un anumit număr de generații; ba chiar nici nu e vorba de o naștere, ci a trecut doar printr-o umbră. În genere, revenirea are loc de la bunic la nepot: cînd cuiva i se naște un fiu, reapare de fapt bunicul copilului, de unde acesta îi și poartă numele. Micul copil este un fel de înfățișare în mic a strămoșului pe care îl

întrepează: el este un „bunicuț”, un „bunic-mic”, care renaște cu un salt peste o generație.

Odată cu numele „fiului” ne iese în cale o problemă neprevăzută. Pentru o legătură de rudenie atât de nemijlocită, limbile IE prezintă o destul de mare diversitate de denumiri. Cea mai obișnuită dintre ele este **sūnu-s*, atestat prin skr. *sūnu-*, av. *hunu-*; got. *sunus*, v. g. s. *sunu*; lit. *sunus*; v. sl. *synŭ*; și, cu un alt sufix [**-y-*], gr. *hyiys* (ὕις); toh. A. *soyă*; B *să*. Hittita este izolată, cu *uwa* (nom. *uwas*). Izolată este și luwita, care îl folosește pe *titaimi*, lyc. *tideimi*, „fiu” (propriu-zis „bebeluș”). Latinul *filius* nu are un corespondent imediat în sensul acesta¹⁰, iar celticul *macc* (< **makkos*) este și el aparte. Numele armean al „fiului”, *ustr*, a fost preschimbat după cel al „fiicei”, *dustr*, care corespunde gr. *thygátēr* (θυγάτηρ) [venind din IE **dhúgātēr*]. Forma **sūnu-* pare a fi derivată de la rad. **su-*, „a naște”; ar fi deci vorba despre „fiu” în sensul de „vlăstar”.

Discordanța dintre termenii pentru „fiu” a fost subliniată cândva într-un articol al lui A. Meillet¹¹, care, dacă nu a rezolvat această problemă, a pus-o cel puțin în evidență.

Pornind de la termenul latin *filius* putem încerca să vedem ce s-a întimplat. *Filius* este legat, în latina însăși, de o familie etimologică reprezentată prin *fēlo* [*fellō*] [„a suga”], *fēcundus*, [„roditor”] etc., termeni care implică noțiunea de „a hrăni” (umbr. *feliuf*, ac. pl., „care sug, de lapte”, = lat. *lactentes*¹²).

¹⁰ [Dar v. mai jos, sub n. 12.}]

¹¹ În *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*, XXI, 1920, 45.

¹² [O contradicție, subliniată de recenzenți, cu C. I, Cap. II, p. 24-26, de mai sus. V. n. urm. și O. Szemerényi, 1972, 216.]

Semnificația însăși a cuvîntului este clară¹³. Pentru a explica faptul că el a intrat în nomenclatura înrudirii, îl socotim pe *filius* drept un adjectiv care a luat funcția de substantiv. Trebuie să fie vorba despre un fenomen cunoscut din *consobrīnus*, din *patruēlis*, unde adjectivul, la început adăugat unui substantiv, a sfîrșit prin a-i lua locul: *patruēlis* [„văr după tată”] și *consobrīnus* [„văr după mamă”] reprezintă sintagmele *filius patruēlis* și respectiv *filius consobrīnus*. Noi bănuim că *filius* s-a desprins și el dintr-o locuțiune, pe care o putem presupune ipotetic drept **sūnus filius*; termenul veritabil a fost eliminat din această expresie analitică, doar cel mai expresiv izbutind să supraviețuiască¹⁴.

Cum să explicăm aceasta? Să luăm aminte că instabilitatea dată a numelui „fiului” contrastează cu statornicia numelui pentru „nepot”. Soarta lui *filius* trebuie să fie corelativă cu cea a lui *nepōs*: descendentul mai important este, într-un anume tip de înrudire, nepotul după soră, decît fiul, dat fiind că [prin căsătorie cu fiica lui] moștenirea și/sau puterea se transmit mereu de la „unchiul după mamă” la „nepot”. Pentru tatăl său, descendentul lui este pur și simplu „vlăstarul” acestuia, fapt pe care-l și exprimă un termen ca **sūnus*. Mai știm apoi și că frații tatălui sînt socotiți ca niște tați, iar fiii fraților se află între ei ca frații, și nu ca verii: cf. *frater consobrīnus*, deosebit de *frater germānus*. Prin consecință, fiii a doi frați sînt, în ochii acestora, deopotrivă

¹³ [Aceasta era doctrina clasică, pînă la articolul lui M. Lejeune, în BSL, LXII, 1967, 67-86, care pleacă de la **bhū-ly-o-* („care aparține spiței”) (cf. messap. *bilihi* = *filii*, alb. dial. *bil* = „fiu”), v. J. Loicq, 1973, 98-99.]

¹⁴ [Modul sintactic de desprindere a lat. *filius* rămîne viabil, ca interpretare, indiferent de preferința cuiva pentru etimologia mai recentă a lui M. Lejeune.]

„fii”; astfel, un bărbat îl va numi „fiu” și pe descendentul din propriul său frate. Dar cum să mai faci atunci deosebirea dintre propriul fiu și fiul fratelui tău? Aici intervine explicit *filius*, „bebelușul”. Apoi, când legătura dintre „unchiul după mamă” și „nepotul” său se șterge treptat, iar „familia mare” se desface în părți, doar *filius* singur îl mai denumeste în mod specific pe descendentul lui EGO.

Prin intermediul vicisitudinilor urmate de **nepōt-* și de **sūnu-* putem discerne dificultățile pe care le-au înfruntat o seamă de grupuri sociale pentru a trece de la un sistem al rudeniei la un altul, pentru a normaliza sistemul înrudirii agnatice [patrilineare], devenit constant și singurul recunoscut în drept, și pentru a adapta sau a înlocui unii termeni moșteniți de la structuri anterioare. Semnificația acestora cunoaște un joc între înrudirile de tip arhaic și legăturile mai noi, astfel că nu este mereu ușor să desprindem modul în care aceste sisteme de denumiri s-au orînduit ori s-au preschimbat în fiecare dintre limbile date¹⁵.

¹⁵ Nu ne-am atins aici de două probleme deosebit de complexe: de gradele de ancestralitate („bunic“/„străbunic“ etc.) și de relațiile de rudenie între veri (lat. *sobrinus*, *consobrinus*). Le-am tratat pe acestea în amănunt într-un articol publicat în *L'Homme*, V, 1965, 5-10.

Capitolul IV

Modul indo-european de a exprima *căsătoria*

Sumar – „Căsătoria” nu are un nume IE. Se spune numai – iar aceasta prin expresii mereu reînnoite în diferitele limbi IE – despre bărbat că își „conduce, ia” (la sine) o soție pe care un alt bărbat i-o „dă” (lat. *uxōrem dūcere* și, respectiv, *nuptum dāre*). Iar despre femeie că ea „merge spre a fi soție”, primind astfel mai degrabă un rol, decît împlinind un act (lat. *īre in matrimōnium*).

Vocabularul IE al înrudirii a arătat, de cînd este cercetat, că, în căsnicie, starea bărbatului și cea a femeii nu aveau nimic comparabil, la fel după cum termenii care desemnau înrudirile în funcție de ei erau cu totul diferiți.

Iată de ce nici nu există propriu-zis posibilitatea de a vorbi despre un nume IE al „căsătoriei”. Așa cum observa și Aristotel în legătură cu propria sa limbă, ὁ νόμος ἡ γυναικὸς καὶ ἄνδρὸς σύζευξις, „unirea dintre bărbat și femeie nu are

un nume” (*Polit.*, I, 3, 2). Și în fapt, expresiile pe care le întâlnim astăzi sînt toate niște creațiuni secundare, fie vorba de fr. *mariage* [< *mari* + *-age* lat. pop. *marĭtu-* + *-aticu*], de germ. *Ehe* (litt. „lege”), de rus. *brak* (derivat de la *brat* *șja*, „a se lua”), [sau de rom. *căsătorie* sau *căsnicie*, de la *casă* < lat. *casa*] etc. În limbile vechi, datele sînt mai specifice și este plin de interes să le surprindem diversitatea lor.

Felurimea aceasta nu este numai lexicală, dînd deci mărturie asupra unor desemnări independente în fiecare limbă. Ea este totodată și morfologică, iar faptul acesta, mai puțin vădit, nu a fost luat în seamă. Trebuie să scoatem la lumină aceasta, pentru ca datele noastre să se orînduiască: după cum este vorba despre bărbat sau despre femeie, termenii sînt diferiți, deosebirea fiind mai cu seamă următoarea: pentru **bărbat**, ei sînt **verwali**, iar pentru **femeie**, **nominali**.

Pentru a spune că un bărbat „își ia o soție”, în IE era folosit un radical verbal **wedh-*, „a (con)duce”, mai cu seamă „a duce o femeie acasă”. Sensul acesta aparține rezultă din strînsa corespondență între cele mai multe dintre limbi: în celtică, velș. *dy-weddio*, apoi v. sl. *vedo*, lit. *vedù*, av. *vādayaiti* [factiv], cu derivatele [nominale] IIR **vadhū*, „tînără mireasă” și gr. *hēedna* (ἧεδνα [< **ewedh-(m)n-a*, ntr. pl.], „ansamblul darurilor de la căsătorie”).

Aceasta era expresia în starea ei cea mai veche, iar atunci cînd anumite limbi au înnoit noțiunea de „a (con)duce”, noul verb a preluat și valoarea de „a duce acasă = a lua în căsătorie (o femeie)”. Acest lucru s-a petrecut în grupul IIR¹. Rădăcina **wedh-* a rămas vie într-o mare parte din grupul iranice, sub forma rad. *vad-*. Dar în India acesta n-a fost păstrat, aici rămînînd doar

¹ Acest întreg proces lexical se află analizat în detaliu în studiul nostru *Hittite et indo-européen*, Paris, 1962, 33 și urm.

derivatul nominal *vadū-*, „tînără mireasă” [cf. av. *vadū-*, „soție, femeie”]. În locul lui **vadh-* care a dispărut², sanscrita folosește pe *nay-*, „a conduce”, dar și „a lua în căsătorie”. Aceeași substituție a lui *nay-* în locul lui *vad-* apare și într-o zonă dialectală a iranicei, încă din vechea persă, astfel că *nay-* și *vad-* rămîn concurente vreme îndelungată în domeniul iranic. Și în latină găsim un nou verb cu înțelesul de „a (con)duce”, și anume pe *dūcere*, care ia și înțelesul de „a lua în căsătorie”, în [expresia] *uxōrem dūcere*. Un alt verb îi este propriu limbii grecești, anume *gameîn* (γαμεῖν), fără corespondenți siguri.

Pe lângă verbele acestea, care înfățișează rolul jucat de mire, trebuie să le așezăm și pe cele care arată funcția îndeplinită de tatăl tinerei fete, cu prilejul căsătoriei. Tatăl, sau, în lipsa lui, fratele miresei, are autoritatea de a i-o încredința pe tînără mirelui ei: πατὴρ δόντος ἔσθ' ὁδελπιὸς [„dînd-o tatăl sau fratele (ei)”], după cum spune legea de la Gortyna, cap. VIII. „A da” este verbul statornic care definește acest act solemn; îl regăsim de la o limbă la alta, cel mult cu unele variațiuni în privința preverbului său: gr. *didōmi* (δίδωμι) sau *ekdidōmi* (ἐκδίδωμι); lat. *dō*, *dāre*; got. *fragiban*; v. sl. *otŭdati*; lit. *išduoti*; skr. *pradā-*. În avestică se face deosebirea între *paradātā* și *aparadātā* pentru fata care a fost „dată” astfel. Această constanță a expresiei ilustrează persistența datinilor moștenite dintr-un trecut comun, precum și a unei aceeași structuri a familiei, în care „mirele o ducea” acasă la el pe „mireasă”, pe care tatăl ei i-o „dăduse”.

Acum, dacă luăm și căutăm termenii folosiți pentru a defini „măritișul”, din punctul de vedere al femeii, constatăm

² [În India s-a impus paradigma creată de la radicalul, devenit omofon, *vadh-* „a străpunge, a ucide”, eliminîndu-l pe **vadh-* „a (con)duce”.]

că nu există nici un verb care să arate pentru ea faptul căsătoriei, putînd fi contrapartida simetrică a expresiilor pomenite mai sus. Nu putem cita decît verbul latin *nūbere*. Dar, pe lîngă el este restrîns numai la latină, *nūbere* nu se referă propriu-zis decît la „luarea vălului”, un ritual al ceremoniei de nuntă, nu al actului propriu-zis al căsătoriei, sau cel mult în mod implicit. În fapt, verbul nu este folosit în afara unor circumstanțe aparte. El țintește, de pildă, să sublinieze o diferență de condiție socială între bărbat și femeie, ca într-un pasaj din Plaut (*Aul.*, 479 și urm.), unde un personaj propune *opulentiores pauperiorum filias ut indotatas ducant uxores domum*, „ca cei mai bogați să ducă de soții acasă pe fiicele acelor mai săraci fără vreo zestre”, dar prevede și această obligație, *Quo illae nubent diuites dotatae?*, „Dar încotro s-or mărita cele bogate și cu zestre?”; este voită opoziția dintre *uxōres dūcere* și *nūbere*. De altfel, verbul acesta este mai cu seamă poetic. Uzuale sînt numai participiul *nupta*, [„măritată”] și expresia *nūptum dāre*, „a(-și) da (fiica) să se mărite”, adică formele verbului care plasează femeia ca obiect [participiul perfect pasiv și supinul], iar nu ca subiect. Nu putem să nu legăm de rolul femeii și verbul lat. *marītāre*, fie și la data tîrzie la care el apare. *Marītāre*, ca verb activ, înseamnă „a împerechea, a lega laolaltă”, iar ca un intransitiv [cu folosire absolută] se folosește mai degrabă despre bărbat decît despre femeie³.

Acestă situație lexicală negativă, lipsa unui verb propriu, ne arată că nu femeia ia în căsătorie, ci ea este măritată. Ea nu îndeplinește un act, ci își schimbă statutul. Or, tocmai acest fapt îl arată, de astă dată în chip pozitiv, termenii care denumesc

³ [Asupra lui *māritus*, v. Cap. V, p. 222-223.]

starea femeii măritate. Este vorba aici despre termeni exclusiv nominali, care apar la cele două capete ale ariei IE, în IIR și în latină.

Acești termeni își găsesc întrebuințarea în expresia care enunță în mod solemn că femeia intră în „starea de soție”. În vedică avem două abstracte învecinate ca formă, *janitvá-* și *janitvaná-*, „starea femeii măritate” (*jani*), amîndouă în context formular: *hastagrābhāsya didhiśós távedām pátyus janitvám abhí sám babhūtha*, „ai intrat în căsnicia (*janitvám*) aceasta a unui soț [*pati-*] care te prinde și te dorește” (către o văduvă, în *R.V.*, X, 18, 8) sau *janitvanāya māmaha*, „el a oferit (două tinere) pentru căsătorie” (*R.V.*, VIII, 2, 42). Vedem, în primul pasaj, legătura dintre termenii consacrați, de o parte *jenitvám*, iar de alta *hastagrābhāsya pátyus*, „a soțului ce te prinde de mîna”, într-un gest ritual; iar în cel de al doilea, *janitvaná-* arată țelul către care merge (la dativ) femeia dată soțului său, după riturile cerute, „spre căsătorie”. Un echivalent al lui *janitvá-* este și *patitvá-* sau *patitvaná-*, „starea de soț”, ca în *R.V.*, X, 40, 9, atunci cînd un asemenea termen denumește puterea căreia îi este supusă soția, de pildă *patitvám...jagnúṣī* (*R.V.*, I, 119, 5), „(tînăra) care a pășit în puterea soțului (ei)”.

Este interesant de constatat un fapt paralel și în iranica veche, unde aceeași noțiune este exprimată printr-un derivat abstract, dotat cu același sufix, av. *nāirithwana-*. Tema este aici *nāiri-* = ved. *nāri-*, „femeie, soție”, un feminin IIR care face pereche cu masculinul *nar-* în expresii tradiționale: ved. *nārbhyo nāribhyas* ([„bărbaților și soțiilor”] *R.V.*, I, 43, 6; VIII, 77, 8) = av. *nārəbyasča nāiribyasča* ([*idem*], Y. 54, 1). În avestică, *nāirithwana-*, alcătuit ca și ved. *janitvaná-*, are exact același sens, de

„stare a soției”, apărîndu-ne într-o redactare formulară: *xvaṇḥa va dugda va... nārabyō aśavabyō nāirithwanāi upavādayaēta*, „o soră sau o fiică ar putea fi dată în căsătorie pentru bărbații cei evlavioși” (*Vend.*, XIV, 15), ceea ce face să reiasă valoarea legală a expresiei *nāirithwanāi* (*upā vādaya-*, „a (con)duce la măritiş” (o tînă ră fată), cu verbul *vād(aya)-*, a cărui valoare tehnică am întîlnit-o mai sus. În concluzie, termenul pe care l-am traduce drept „căsătorie”, ved. *janitvanā-*, av. *nāirithwana-*, [„măritiş”], nu funcționează decît pentru femeie și indică ajungerea fetei tinere în starea de „soție” legală.

Sîntem în dreptul de a vedea aici o trăsătură de o mare vechime, legată de structura „familiei mari” IE, dat fiind că o regăsim și în societatea romană. Termenul latin *matrimōnium* este foarte semnificativ în această privință. Luat în mod literal, *matrimōnium* însemna „starea legală de *māter*”, dacă ținem seama de valoarea obișnuită a derivatelor în *-mōnium*, care sînt în totalitate termeni juridici (ca *testimōnium*, [„mărturie”], *vadimōnium* [„gir”], *mercimōnium*, [„marfă”] și, firește, *patrimōnium* [„patrimoniu”]). Rațiunea care a dus la crearea lui *matrimōnium* nu este o analogie [de sens] cu *patrimōnium*, care este o noțiune cu totul diferită. Ea reiese din expresiile consacrate din care *matrimōnium* își scoate deplinul său înțeles, și anume, din punctul de vedere al „tatălui”: *dāre filiam in matrimōnium* [„a-și da fiica în căsătorie”]; pentru soț: *alicuius filiam in matrimōnium ducere* [„a duce (lua) în căsătorie pe fiica cuiva”]; în fine, pentru tînă ră însăși: *ire in matrimōnium* [„a se duce în căsătorie (după cineva)”]. Astfel, *matrimōnium* definește condiția în care intră tînă ră femeie: cea de *māter* (*familias*). Acesta este lucrul pe care „căsătoria” îl înseamnă pentru ea, nu atît un act, cît o țință; ea este

„dată” și „luată” *in matrimōnium*, „spre starea de maternitate (*matrimōnium*)”, întocmai cum termenii similari din IIR, skr. *janitvaná-* și av. *nāiriθwana-* apar în formulele noastre sub forma dativului de țel, denumind starea căreia mireasa îi este hărăzită. De aici se ajunge mai apoi la *matrimōnia* [n. pl.], cu sensul de „ansamblul femeilor măritate”, tot după cum *seruitia* [tot ntr. pl.] înseamnă „sclavii laolaltă”.

Formele moderne ale lui *matrimōnium* au luat în limbile romanice, prin sp. și it. *matrimonio*, înțelesul general de „căsătorie”. Mai mult decât atât, derivatul [împrumutat] *matrimonial* funcționează astăzi în franceză [de unde a fost luat și în *română*] drept adjectivul care-i corespunde lui *mariage*, [„căsătorie, căsnicie”]⁴, de pildă în *régime matrimonial* [„regim matrimonial”], astfel că l-am putea lua cu ușurință pe *matrimonial* drept un derivat latin de la *mariage*, așa cum *oculaire* [„ocular”] îi răspunde lui *oeil* [„ochi”]⁵ sau *paternel* [„paternal, părintesc”] lui *père* [„tată, părinte”]⁵. Dar aceasta, nici nu mai e nevoie să o spunem, este o pură iluzie: *mariage*, un derivat normal de la *marier* (lat. *marītāre*)⁶, nu are nimic comun cu *matrimōnium* [din latină]. Dar faptul că amîndouă au ajuns să fie asociate atât de strîns, încît par să fi fost înrudite, ne vădește cît de mult s-a mers pe calea îndepărtării de valorile de odinioară.

⁴ [„Cuvintele românești derivă de la subst. *căsător(iu)* și, respectiv, *cásnic*, cu sensul de „bărbat care are (sau întemeiază) o casă“.]

⁵ [Adjectivele sînt mereu **împrumuturi**, substantivele, **moșteniri**.]

⁶ [Noi am prefera explicația pornind de la *maritu-* + *-aticu-*, deci de la un substantiv, și nu de la un verb, ca și în cazul lui *hommage* < *homin-* + *-aticu-*, *voyage* < *via-* + *-aticu-* *passage* < *passu-* + *-aticu-*, bazate nu pe verb, ci pe substantiv.]

Vedem aici un tip de corespondențe IE care nu este acela de care se ocupă îndeobște gramatica comparativă tradițională. Analiza de față face să reiasă îmbinarea unor termeni care sînt diferiți sub raportul etimologic, dar apropiați prin conținutul lor [semantic] și alcătuiți în serii paralele. Formele nominale care au dus pînă la noțiunea de „căsătorie” au desemnat toate la început statutul femeii care ajunge să fie „soție”. A trebuit mai întîi ca specificarea aceasta să se șteargă, pentru ca noțiunea abstractă de „căsătorie” [valabilă pentru ambii parteneri deopotrivă] să fi luat consistență și să poată să denumască pînă la urmă „unirea legală a bărbatului și a femeii”⁷.

⁷ Capitolul acesta a fost publicat cu anticipație în Culegerea omagială *À Pedro Bosch-Gimpera*, Mexico, 1963, 49 și urm.

Capitolul V

Înrudirea care rezultă prin căsătorie

Sumar – În afara „soțului” și a „soției”, pentru care nu e sigur că au existat termeni specifici în IE comună, denumirile din acest domeniu au o formă constantă și un înțeles precis, dar nu sînt analizabile. Ele denumesc mereu o legătură de rudenie **prin bărbat** – mama și tatăl soțului, fratele soțului, sora soțului și soția fratelui soțului. Nici un fapt lingvistic nu ne îngăduie să afirmăm că **swekuros*, „tatăl soțului”, ar fi putut desemna vreodată în paralel și pe „tatăl soției”, adică, în virtutea exogamiei, pe „unchiul după mamă”.

Ansamblului denumirilor privitoare la înrudirea prin sînge i se opune, în IE, cel al numelor referitoare la rudenia prin căsătorie, prin alianță. Distincția aceasta se păstrează la fel de bine și în limbile IE moderne, nu numai în cele vechi. Înrudirea aceasta care rezultă în urma căsătoriei este determinată de poziția soției în cadrul familiei în care ea intră. Cu toate acestea, termenii care denumesc aceste noi relații pot fi variați.

Cel puțin unele dintre limbile moderne folosesc aceiași termeni fundamentali ca și pentru înrudirea de sînge, dar diferențindu-i cu ajutorul unor procedee lexicale. Astfel, în franceză, vorbitorii se slujesc de *beau-* drept un element clasificator al înrudirii prin alianță: ei disting, de o parte, *père* [„tată”], *mère* [„mamă”], *frère* [„frate”], *soeur* [„soră”], *fille* [„fiică”], *fils* [„fiu”], iar de cealaltă, *beau-père* [„socru”], *belle-mère* [„soacră”], *beau-frère* [„cumnat”], *belle-soeur* [„cumnată”], *belle-fille* [„noră”], *beau-fils* [„ginere”]. Numele dintr-o serie și din cealaltă își corespund reciproc. Și în engleză, aceiași termeni folosesc în ambele șiruri, cel de al doilea fiind deosebit prin adăugarea lui *in-law*¹, de pildă *father-in-law*. Fiecare dintre procedee își are justificarea sa istorică. În franceza veche, *beau-* este adesea un termen de politețe, de curtoazie, care echivalează cu *gentil-* [din *gentilhomme*]; *beau-père* este prin urmare o denumire de politețe care îl asimilează pe „tatăl soțului” cu propriul „tată”. Engl. *father-in-law* are o nuanță mai „legalistă”: „tatăl” este definit ținînd seama și de legea canonică. Dar dacă sînt folosiți aceiași termeni de bază, aceasta nu este pentru că s-ar apela la o asimilare sentimentală a celor două tipuri de înrudire, ci pentru motive de economie și de simetrie lexicală: înrudirea prin alianță folosește aceași cale de denumire ca și rudenii de sînge, firească, atît în legătură cu relațiile de filiație (tată/mamă, fiu/fiică), cît și cu cele de fraternitate (frate/soră). E vorba de o înrudire clasificatoare specifică, trebuind să definească respectivele raporturi de cele care provin prin alianța survenită odată cu „căsătoria” uneia din rude.

Dar acestea sînt dezvoltări recente, moderne. În vechea IE, dimpotrivă, cele două tipuri de înrudire sînt distincte. Ca

¹ [De aici a putut fi derivat chiar și un compus, să spunem așa, *ad-hoc*, anume *the inlaws* (mai ales pl.) = „rudele prin alianță“.]

și rudenia de sînge, înrudirea prin alianță își are propriul său sistem terminologic.

La punctul de plecare, aflăm numele „soțului” și al „soției”, pe care le luăm în seamă, înainte de toate, după forma lor latină de exprimare, *marītus* și respectiv *uxor*,-*ōris*.

Termenul *marītus* îi este propriu limbii latine. De altfel, nu constatăm vreun cuvînt IE aparte care să însemne în mod special „soț”. Se spune ba „stăpîn”, skr. *pati*-, gr. *pōsis* (πόσις), fără nimic aparte care să indice în mod special legătura căsnicie; ba „bărbat”, ca în lat. *uir*, gr. *anēr* (ἄνῆρ), pe cînd *marītus* ridică două probleme diferite: cea a alcătuirii acestui derivat și cea a înțelesului acestui radical.

Dacă îl socotim drept un derivat format în latină, *marītus* se lasă interpretat fără dificultate. El intră în clasa bine stabilită a derivatelor în *-ītus*, paralele cu cele în *-ātus* sau în *-ūtus*, adică a formațiilor secundare, în care sufixul *-t-o-* a fost adăugat unei teme în *-ī-*, *-ā-*, sau *-ū-*: ca în *aurītus*, [„urechiat”, de la *auri-s*], *armātus* [„(în)armat”, de la *arma*,-*ōrum*] sau *cornūtus* [„cornut, încornorat”, de la *cornu*,-*ūs*] etc. În virtutea acestui tip de formare, *marītus* ar avea a însemna „înzestrat, sau avînd *marī*-”.

Mai rămîne de stabilit și înțelesul rădăcinii. Aici se aduce de multă vreme în comparație un grup de termeni care sînt întrebuințați din adîncă vechime, cu unele variații de formă, fie pentru o fată tînă, fie pentru un tînăr” anume gr. *meīrax* (μεῖραξ), „fată (tinerică)”, mai apoi și „băiat”, [cu diminutivul] *meirákion* (μεῖράκιον), „tinerel”. Încă de timpuriu, după limbi, a ajuns să predomine fie un sens, fie celălalt. În latină, **mari-* o va fi desemnat pe „fata tînă, de măritat”, iar *marītus* ar urma să semnifice, prin urmare, „avînd o tînă soție”.

Correspondența IIR, *marya*-, îl desemnează pe „bărbatul tînăr”, dar cu un statut aparte: mai ales în legătură cu relațiile sale amoroase, ca pețitor, sau ca iubit (Indra); în genere, el e

„flăcăul de însurat”. În grupul iranic, *marya-* a luat chiar un sens defavorabil: este vorba de un tânăr prea cutezător, de un jun² războinic, năvalnic, gata să nimicească, ba chiar de un haiduc în toată puterea cuvântului. De fapt, înțelesul acesta se limitează la textele avestice. Alte mărturii ne arată însă păstrarea și în iranica însăși a vechiului sens, de pildă în pahlavi, unde *mērak* înseamnă „soț tânăr”; și *mērak* și corespondentul său feminin, pentru „mireasă (tînără)”, *ziyānak*, sînt termeni familiari, plini de tandrețe.

Întrevedem astfel într-un trecut îndepărtat o valoare instituțională legată de acest termen, desemnînd o „clasă de tineri războinici”. E vorba de un cuvînt foarte vechi, de vreme de *maryanni*³, cuvînt [colectiv] desemnînd clasa războinicilor, apare încă din textele cuprinzînd termeni IIR, pe care le întîlnim pe la mijlocul sec. XIV î.C., referitoare la Regatul Mitanni, unde mai apar și nume ale unor zeități importante ca *Indra*, *Mitra*, [*Sūrya*] și [cei doi] *Nāsatya*.

Latina și greaca au specializat, dimpotrivă, acest termen pentru „fata tînără, de măritat”, fapt care a făcut cu puțință crearea în latină a lui *marītus*, însemnînd cu exactitate „care are **mari-*” [un derivat în *-t-o*] fără o paralelă cunoscută de altfel.

Lui *marītus* îi corespunde *uxor*, „soție”, un cuvînt vechi, cu înțeles statornic și limitat la latină. Etimologia lui *uxor* nu

² [Ne vom aminti că și *iuuenis* din latină a fost evitat de proza clasică (unde apare *adulescens* pentru „tînăr”) pentru nuanțele sale pregnante de „tînăr aprig, năvalnic, oștean“.]

³ [Îndoielile lui J. Loicq, 1973, 99 asupra legăturii dintre sensul de „războinici” și acela de „fată tînără” nu țin seama de faptul că sensul de „nubil” (cu implicații sexuale și maritale) valabil pentru fată și pentru băiat, este dublat, pentru cel din urmă, și de acela de „luptător”, firesc în intrarea băiatului în existența virilă IE.]

este străvezie: s-a propus analizarea lui drept **uk-sor-*, regăsind în cel de al doilea morfem numele „ființei feminine” întâlnit și în **swe-sor-*, „soră”. Ar fi, desigur, tentantă atribuirea unei valori clasificatoare acestui element **-sor-*, identificabil atât în numele „soției”, cât și în cel al „surorii”. Pentru primul element, **uk-*, analiza aceasta apelează la rad. **euk-*, „a învăța, a se obișnui”, reprezentată prin skr. *uc-* și v. sl. *ukŭ*, „învățătură” și mai ales prin verbul armean *usanim*, „a învăța, a se obișnui” [cf. și v. sl. *učitiš’ja*, cu același sens]. Or, de acest verb *usanim* a fost apropiat substantivul *amusin*, „soț, soție”, care, cu prefixul *am-*, „laolaltă”, ar însemna litt. „soț împreună cu care-ți duci traiul obișnuit”. Alcătuirea lui *amusin* ar avea darul de a lămuri pe **uk-* din *uxor*. Rezultă de aici că *uxor*, analizat drept **uk-sor*, ar fi ca atare „femeia obișnuită, soața cu care te-ai obișnuit”. Dar trebuie să cădem de acord că o atare denumire a „soției” nu pare prea firească. În plus, nici un alt derivat de la **euk-* nu mai arată vreo legătură interumană sau socială. Ceea ce arată de altfel **euk-* este de ordin intelectual: „a dobîndi prin uz repetat”, ceea ce duce la „a învăța” și la „învățătură, doctrină”, ca în got. *bi-ūhts*, „(cel) obișnuit (cu)”, în v. sl. *vyknoti*, dar și în arm. *usanim*, „a învăța”. Nu este deci sigur că putem apropia pe *amusin*, „soț” (epicen, „bărbat” sau „femeie”) de *usanim*, „a învăța”; *-us-*, „căsnicie” care pare a fi reprezentat în *amusin* poate fi de o origine diferită. Dacă ar trebui despărțite cele două forme din armeană, paralela cu *uxor* dispare și ea.

O altă interpretare etimologică a lui *uxor* păstrează cuvîntul înlăuntrul vocabularului înrudirii, comparîndu-l cu un termen care, în grupul baltic, se referă în special la femeie: lit. *uošvis*, „tatăl soției” (cf. lit. *uošve*, „soacră”, feminin secundar), let. *uošvis*. Forma baltică este un derivat în **-vyas* [IE **-wyos*] de tipul skr. *bhrātr-vya-*, „fiul fratelui tatălui” sau

al lat. *patruus* [„unchi după tată”] sau al gr. *patrōós* (πατρῴως, id.); sufixul cu pricina a fost folosit, prin urmare, pentru alcătuirea unor nume de rudenie. Prototipul lit. *uošvis* este un IE **ouk(s)-vyo-*. Înțelegem destul de ușor cum de a fost folosit un asemenea derivat pentru numele „tatălui soției”, dacă rad. **ouk(s)-* era deja folosit, într-o vreme încă predialectală, drept un nume al „soției”. Atunci forma latină *uxor* (= *uks-or*) ar comporta numai un sufix *-or*, înțelesul de „soție” fiind deja cuprins în rad. **uks-*. Și explicația aceasta rămâne ipotetică, atâta vreme cât ea nu are vreo confirmare dintr-o a treia limbă, fapt care, pînă acum, ne lipsește. Nu trebuie invocat, așa cum s-a făcut, ossetinul *ūs-*, „femeie, soție”, dat fiind că forma dialectală *vosae* ne arată, prin **w-* inițial, o origine diferită. Să constatăm deci caracterul specific al numelui latin *uxor*, a cărui interpretare rămâne nesigură. Vedem deja că numele care arată înrudirea provenind dintr-o căsătorie au dubla particularitate de a fi, pe de o parte, stabile ca formă și precise ca înțeles, dar, de altă parte, greu de analizat, tocmai datorită marii lor vechimi.

„Tatăl” și „mama soțului” poartă numele, respectiv, de **swekuros* și de **swekrūs*. Masculinul IE **swekuros* este reprezentat de skr. *śvāsura-*, av. *x^vasura-*, arm. *skesr-ayr*, lat. *socer,-eri*, gr. *hekyrós* (ἑκυρός), got. *swaihra*, v. sl. *svekrŭ* și, puțin modificat, lit. *šešuras*, velș *chwegrwn*; femininul IE **swekrūs* de skr. *śvaśrū-*, arm. *skesur*, lat. *socrus, ūs*, gr. *hekyrá* (ἑκυρά), got. *swaihrō*, v. sl. *svekrā*. Corespondențele acestea nu sînt tulburate decît prin slabe abateri. În sanscrită, avem în mod neregulat *śvaś-*, în loc de **svaś-*, în urma unei asimilări secundare, siflanta inițială **s-* fiind însă garantată de forma iranică *x^va-* (IE **swe-*). De asemenea, în lituaniană, avem *šeš-* în loc de **seš-* [în urma aceluiași fenomen]. Arm. *skesrayr*, „tatăl soțului” este un compus (*skesr-ayr*) bazat pe numele

„bărbatului” (*ayr* = gr. *anēr*), litt. „bărbatul soacrei”; deci *skesur*, „soacră”, este termenul primar. Dimpotrivă, în grecește, termenii sînt simetrici: aceasta pentru că femininul a fost refăcut după masculin. La fel și în gotică, unde a avut loc o refacere: masc. *swaihra* și fem. *swaihrō* au fost adaptați unul după celălalt. În schimb, latina a păstrat vechiul raport dintre masculin [derivat] și feminin [primar]: *socer/socrus* < IE **swekuros/*swekrūs*, ca și în skr. *śvāsura /śvaśrū*.

După imaginea aceasta, în care se află reprezentate toate limbile mai de seamă, trebuie să admitem că un masculin **swekuros* face pereche cu un feminin **swekrūs*. Avem în față o singularitate morfologică lipsită de orice alt exemplu. Nu mai cunoaștem nici o opoziție între masculin și feminin care să ia forma unei mișcări **-kuro-s/*krū-s*, cu dubla ei anomalie. Mai întîi, nu mai există nici un feminin în *-ū-* care să fie bazat pe vreun masculin în *-o-s*; ne-am aștepta fie la un feminin în *-ā-*, fie la unul în *-ī-*. Apoi, diferența dintre genuri nu aduce cu sine și nu explică variația de silabație dintre **-kuro-* și **-krū-*.

Dar să luăm în sine această formă de feminin: **swekrūs* ar fi anormal dacă ar fi un termen bazat pe masculin, dar putem să-l acceptăm ca o formă autonomă, [primară]; dat fiind că există un tip în *-ū-*, feminin, după cum vedem, de pildă, pentru ved. *vadhū-*, „tînără mireasă”. Faptul acesta ne face să ne întrebăm dacă nu cumva, într-adevăr, termenul primar este, în acest caz, femininul **swekrū-*, iar termenul secundar, masculinul **swekuro-s*. Ipoteza aceasta ar da seama asupra alterărilor care s-au petrecut în mai multe limbi. Postulăm deci că **swekrū-* este forma moștenită, mai întîi pentru că ea este cea dovedită prin acordul între IIR, latină, slavă și armeană, dar și pentru că ea nu poate să fi fost alcătuită pornind de la masculin, un atare model nemaieexistînd de altfel.

Dimpotrivă, mai multe indicii ne fac să credem că numele „socrului” e cel care a suferit mai multe refaceri. Așa stau lucrurile, cum am văzut, în armeană, unde „socrul (miresei)” se cheamă *skesr-ayr*, litt. „bărbatul soacrei”. În v. sl., masculinul *svekrŭ*, „socru” este o formă secundară bazată pe femininul *swekry*. Forma gotică *swaihra*, „socru”, se va fi alcătuit pornind de la un mai vechi **swekr-*, deci pe tema femininului [**swekrŭ*], iar nu plecînd de la un **swekur-o-s*.

Dar dacă socotim că ne apropiem mai mult de adevărul istoric stabilind drept formă primară femininul **swekrŭ-*, „mama soțului”, n-am ajuns totuși la o explicare a acestui termen. Ne aflăm chiar mai departe decît dacă ar fi trebuit să plecăm de la un masculin **swekuro-s*. Într-adevăr, luat în sine, **swekuros* ne-ar putea duce cu gîndul la un compus: primul lui element ar fi **swe-*, același ca și în numele „soțului”; iar în al doilea element am putea recunoaște o formă vecină cu gr. *kýrios* (κύριος), skr. *śūra-*, „domn, stăpîn, cel care are autoritatea”. „Socrul” ar fi socotit, ca atare, și denumit drept „stăpînul familiei”. Numai că, în această ipoteză, un feminin **krŭ-* ar rămînea de neexplicat; singurul feminin care ar putea fi justificat ar fi cel în *-kyrā* din grecește, dar acesta este de fapt secundar. Fie și numai această pricină are darul de a face improbabilă o asemenea analiză. Cu atît mai mult, dacă trebuie să socotim forma **swekrŭ-* drept cea originară. Primatul acesta al termenului pentru „soacră” este, de altfel, ușor de înțeles: „mama soțului” este, pentru „noră”, mult mai importantă decît „tatăl soțului”; „soacra” este personajul central al casei [în care vine mireasa]. Dar acest lucru nu explică și raportul dintre cei doi termeni: rămîne deci o anumită obscuritate în privința legăturii, ca formă, dintre **swekuro-s* și **swekrŭ-s*.

Numele IE al „cumnatului” [miresei] (= al „fratelui soțului”) trebuie stabilit drept **daiwer*, ținînd seama de

următoarele forme: skr. *devar-*, arm. *taygr*, gr. *dāér* (δαήρ), lat. *lēuir* (cu un *l-*, probabil, dialectal pentru *d*) v. sl. *děverĭ*, lit. *dieveris* și v. g. s. *ziehhur*. Vechimea cuvîntului este evidentă, dar înțelesul lui propriu ne scapă. Nu e cu puțință nici o analiză a formei **daiwer-*; nu vedem de la ce rădăcină IE l-am putea scoate, cu toate că și el arată o alcătuire în *-r-*, care îl apropie de celelalte nume de rudenie.

Termenul corelativ pentru „cumnată” [a miresei]” (= „sora soțului”) este mai rar reprezentat: gr. *galōōs* (γαλώως), lat. *glōs*, v. sl. *zŭlŭva*, fryg. *gēlaros* [în litere grecești] γέλαρος – de citit de fapt *gēlawos* – glosat drept ὁδελφοῦ γυνή, „soția fratelui”. Tot aici trebuie desigur să adăugăm și arm. *tal*, „sora soțului”, unde *t-* înlocuiește un mai vechi *c-* (pronunțat *t-*), sub influența lui *taygr*, „fratele soțului”. IIR nu este reprezentată aici; cu toate acestea, este remarcabilă corespondența dintre greacă, latină, slavă, frygiană și, poate, armeană.

Ultimul termen definește legătura de rudenie dintre „soțiile fraților”: este numele dat de către „mireasă” soțiilor fraților mirelui ei, care, după regula patriarhatului, trăiesc și ei laolaltă. Peste tot, acest termen este doar o supraviețuire: skr. *yātā*; un corespondent **yāthr-* trebuie restituit în iranică după *pašto yōr*; fryg. *ianater-* (ἰανατερ-), gr. *ēinatēres* (εἰνατέρες), lat. *ianitrices*, v. sl. *jetry*, lit. *intė*. Putem deci să restituim un **yen^oter-/ *yñter-*, în care putem recunoaște un tip de formație în *-ter-*. Dar radicalul nu avem nici un mijloc de a-l mai analiza.

*

*

*

Peste tot întâlnim denumiri stabile, cu corespondențe regulate, dar al căror sens inițial, etimologic, ne scapă. Mai

mulți dintre termenii aceștia au fost înlocuiți, destul de devreme, de către alții, mai limpezi, analitici: „fratele soțului”, „sora soției” etc.

Descoperim astfel o stare curioasă de lucruri, dacă apropiem acești termeni și noțiunile pe care le exprimă de cei pe care îi cercetasem mai înainte. Descoperim astfel o stare curioasă de lucruri, dacă apropiem acești termeni și noțiunile pe care le exprimă de cei pe care îi cercetasem mai înainte.

Dacă ținem seama de înrudirea clasificatorie [de tip exogamic,] trebuie să rezulte, în teorie, cerința ca unul și același raport să aibă o dublă denumire. Dacă un bărbat o ia în căsătorie pe fiica fratelui mamei sale, unchiul său după mamă îi devine socru. Să fie atestată prin terminologie o atare situație? S-ar părea că nu este așa; nu avem nici o dovadă că **swékuros* va fi fost vreodată un alt lucru decât „socrul”, adică „tatăl soțului”, poate că și „tatăl soției”, în unele limbi, ca de pildă în sanscrită și în latină. Dar greaca spune *pentherós* [„socru, tatăl soției”], care răspunde, cu un alt sufix [-*er-o-* față de -*ū-*], skr. *bandhu-*, „rudă”⁴; armeană spune *aner*, „tatăl soției”, și *zok^Canč^C*, „mama soției”, amândoi fiind termeni fără etimologie stabilă. Pe scurt, nu aflăm un nume IE pentru „rudele soției”⁵. Față de aceasta, se cade să ne amintim și că nu avem un nume IE comun care să-l denumească propriu-zis pe „unchiul după mamă”. Așa cum am văzut, acesta este numit în latină cu ajutorul unui derivat de la numele „bunicului”; în altă parte formele sînt diferite.

⁴ [Dar și la tragici (Sofocle, Euripide), gr. *pentherós* poate fi aplicat și „cumnatului” sau „ginerelui”, ceea ce crește asemănarea cu sanscrita.]

⁵ [Cazul de mai sus, plecat de la IE **bhendh-*, „a lega”, pare a sugera totuși o tendință de a marca lexical și „legătura prin alianță”.]

Putem lua în considerație două posibile interpretări. Fie că vom raționa doar cu toată rigoarea teoretică și vom bănuî că **swekuros* îl denumea într-adevăr, la o dată preistorică, pe „unchiul după mamă”, pe „fratele mamei”, iar **swekrū-* pe „sora tatălui”, iar că sensul atestat în epoca istorică este rezultatul unui transfer: dar această restituire este complet conjecturală, fără vreo confirmare lingvistică. Fie că vom hotărî că termenii aceștia nu au însemnat niciodată altceva decât ceea ce vor să ne spună: ca atare, ei vor fi fost întotdeauna aplicați cu strictețe numai rudelor pe care le dobîndește soția atunci cînd intră în noua sa familie. În acest caz trebuie să presupunem că, în înrudirea prin alianță, cel care a triumfat încă de timpuriu este sistemul patriarhal, care s-a impus singur, și astfel a eliminat din acest șir de termeni orice amintire a dublei posturi pe care o ocupau, în sinul înrudirii clasificatorii [exogamice], toate rudele prin alianță.

Dintre cele două ipoteze, cea de a doua pare mai degrabă a se impune. În orice caz, există, în cadrul nomenclaturii înrudirii de sînge, destule dovezi asupra unei filiații matrilineare, pentru ca urmarea ulterioară a mărturiilor să nu pună sub semnul întrebării însuși principiul de bază al interpretării.

Capitolul VI

Formarea și sufixarea termenilor de rudenie

Sumar – Din punct de vedere morfologic, strînsa unitate a vocabularului IE al rudeniei reiese din existența sufixului „de clasificare” *-ter- (sau *-er-), care nu numai că are rolul de a caracteriza un mare număr de termeni mai vechi (*pāter- etc.), ci continuă să figureze și în creații sau refaceri mai recente.

Chiar cînd diferă de la o limbă la alta, termenii care denumesc unități sociale – clanul, fratria, tribul – sînt adesea clădiți pornind de la radicale care exprimă „comunitatea de naștere”: gr. *génos*, *phrátra*, *phylḗ*; lat. *gens*, *tribus*.

Mai puțin specific ca *-ter-, de asemenea și mai puțin studiat, sufixul *-w(o)- sau *-wy-o- pare să fi fost, la origine, purtătorul unei valori „homostatmice” (= de același nivel): *pāter-, „tată” – gr. *patrō(u)s*, skr. *pitāvá-*, „fratele tatălui”. Anomaliile pe care le reprezintă, de pildă, gr.

patryiós, skr. *bhrātāvyā*-, „fiul fratelui”, apoi „văr” > „dușman”, trebuie să ne ducă nu înspre contestarea vechii valori a sufixului, ci înspre interpretarea abaterii pe care ea o suferă, cu referire, în fiecare caz, la sistemul aparte în care se înscriu atari forme.

După această trecere în revistă a termenilor care îngăduie restituirea orînduirii de ansamblu a înrudirii, va fi de folos să cercetăm un număr de chestiuni legate de forma acestor termeni, ținînd seama de valoarea lor. Într-adevăr, există unele particularități de alcătuire morfologică proprii acestui ansamblu, constituind o grupare foarte unitară. Luăm aminte mai cu seamă unele sufixe caracteristice numelor de rudenie, fie că ele nu apar decît aici, fie că, în acest cadru, iau anumite valori specializate.

Printre sufixe, să-l cităm în primul rînd pe **-ter-* sau **-er-* care folosește drept sufixul prin excelență al numelor de rudenie. Nu numai că este întrebuițat la alcătuirea unora dintre termenii cei mai vechi din seria aceasta, dar își păstrează valoarea chiar și după despărțirea dialectelor IE, rămînînd productiv. Starea primară a acestui „sufix de clasă” este oferită de înfățișarea comună a celor patru denumiri fundamentale, care nu mai sînt analizabile: **pāter-*, **māter-*, **dhug(h)āter-*, **bhrāter-*; în plus, în înrudirea prin alianță, **yen(ə)-ter-*, „soția fratelui soțului”.

Iată cuvintele primare, neanalizabile, în care această finală este constantă și din care a fost scoasă apoi, cu valoarea sa proprie. Apoi ea a fost extinsă la noi denumiri, cel puțin într-o parte din limbi: **nepōt-*, „nepot (de frate/de bunic)” are o formă secundară **nepter-*, care și-a făcut loc în însăși flexiunea lui *napāt-* din IIR; martor este ac. sg. *naptāram* din sanscrită și tema cazurilor oblice din avestică, *naḡādr-*, care se bazează pe **naptr-*.

În sanscrită, „ginerile” este *jāmātar-*, iar în avestică, *zāmātar-*. Forma corespunzătoare din celelalte limbi comportă și ea o finală în *-r*, cu toate că tema a suferit o seamă de alterații felurite: lat. *gener*-, *-erī*, gr. *gambrós*. Oricare va fi fost istoria aparte a acestor forme, ele provin toate din același radical, adăugit cu un sufix *-er-* sau *-ter-*; putem vedea că *-r-* este secundar după faptul că nomenclatura avestică, pe lângă *zāmātar-*, „gineri”, îl mai are și pe *zāmaoya-* (din **zāmavya-*), probabil „fratele ginerelui”, care este continuat astăzi de *pašto zūm*, „gineri”.

Termenii înrudiți cu *auus*, *auunculus* din latină, care, în celtică, denumesc pe „unchiul după mamă” (velș *ewythr*, bret. *eontr*), se bazează pe **awontro-*; recunoaștem aici, sub formă tematică, [cu *-o-*], același sufix **-ter-*.

Să-l amintim în sfârșit pe **daiwer-*, „fratele soțului”, lat. *lēuir* etc., peste tot cu **-er-*.

Vedem că formațiile în *-ter-* și *-er-* se află legate de la început de felurite nume de rudenie. Acest tip a rămas viu și s-a răspândit în clasa lexicală dată, în decursul istoriei. Unul dintre exemplele cele mai clare ale acestei extinderi este oferit, în grupul iranic, de către persa medie și persana modernă, unde sufixul acesta, eliminat prin căderea finalelor de cuvânt, a fost refăcut în mod secundar. Pe când vechea serie *pītar-*, „tată”, *mātar-*, „mamă”, *brātar-*, „frate”, *duxtar-*, „fiică” ducea sub raport fonetic la *pīt*, *māt*, *brāt*, *dux*, s-a apelat la restabilirea finalei caracteristice în *-ar*, ceea ce a dus la formele actuale din persană: *pīdar*, *mādar*, *brādar*, *duxtar*, iar de aici, prin analogie, la *pusar*, „fiu” (pentru *pus*). Această tendință de refacere morfologică a început încă din persa medie. Puține sufixe au mai păstrat o asemenea vitalitate.

Mai există și o altă dovadă a vechimii acestei formații, ea fiindu-ne dată printr-unul dintre cei mai vechi termeni

care o privesc, prin numele „fiicei”, și anume într-o limbă al cărei caracter IE este dovedit acum, în cadrul familiei [anatoliene] luwi-hittite. Este vorba despre lyciană, unde numele „fiicei” este *cbatru* (la ac. sg.). Amănuntele fonetice ale reconstrucției nu sînt certe. Cu toate acestea, putem bănuî că grupul inițial lycian *cb-* se bazează pe un mai vechi **dw-*, ținînd seama de paralela cuvîntului sau a elementului de compunere care înseamnă „doi”: lyc. *cbi* < **dwi-*. Ne-am întoarce astfel la o formă protolyciană **dwatr-*, care corespunde cu gr. *thygátēr*, dar cu reducerea guturalei aflate între vocale: **duga-* > **duwa*. În orice caz, putem identifica aici aceeași finală în *-er* sau *-ter* pe care o găsim și în celelalte limbi.

Aceste două nume de rudenie care au sufixul *-ter-* se caracterizează pe deasupra prin natura și importanța unora dintre derivatele de la ele.

A mai fost vorba despre „fratrie” și despre relația pe care acest termen o evidențiază între „fratele de sînge” și „fratele din aceeași clasă”. „Fratia” este o grupare care își are locul în șirul termenilor grecești care marchează grupurile sociale. Avem astfel trei grupuri, în ordinea crescîndă a importanței lor: *génos* (γένος), *phrátrā*, (φράτρα), *phylē* (φυλή), care sînt cele trei diviziuni concentrice din vechea societate grecească.

Societatea romană cunoaște și ea trei diviziuni, dar ele nu sînt exact asemănătoare: mai întîi *gens*, apoi *cūria*, în sfîrșit *tribus*. În cadrul acestei organizări triple, termenii pentru prima treaptă sînt comparabili între ei, dar ceilalți sînt divergenți; realitățile sînt totuși aceleași. Ele sînt unitățile pe care noi le exprimăm prin seria „clan”, „fratrie”, „trib”.

Într-adevăr, gr. *génos* și lat. *gens-ntis* își corespund, dar fără să se acopere complet. Există o deosebire în alcătuirea lor sufixală: corespondentul morfologic al gr.

génos,-ous este lat. *genus*,-eris, ambele neutre, pe când lat. *gens* este un feminin cu sufix -ti-. Între greacă și latină, raportul formal apare a fi ca atare **genes*-/**genti*. Prin modul său de formare, lat. *genti*- corespunde cu skr. *jāti*-, „naștere”. Abstractul în -ti- denumește „nașterea” și totodată „clasa” ființelor unite prin legătura „nașterii” lor comune, aceasta slujind și fiind suficientă pentru definirea unui anumit grup social. Aceleași familii lexicale îi aparține și termenul avestic *zantu*-, care nu se deosebește decât prin sufixul -tu- și care desemnează și el, în cadrul societății iranice, sub unghiul de vedere al „nașterii”, o mare subîmpărțire socială. Sub rezerva acestor variații ale sufixelor, principalele limbi vechi cad de acord în stabilirea comună a apartenenței la una și aceeași „naștere” drept temelia unui anumit grup social¹.

Pentru cea de a doua subîmpărțire, termenul latin *cūria*, echivalentul gr. *phratría*, este complet diferit: *cūria* nu mai are vreun alt corespondent nici în greacă, nici aiurea. Putem totuși să explicăm pe teren italic, forma *cūria* ca provenind din **co-uiria*, „grupul celor ce sînt uiri”, bazîndu-se pe volskul *couehriu*, cu același înțeles. Unitatea aceasta reprezintă deopotrivă un loc de adunare și o mare diviziune a poporului roman. În contrast cu gr. *phratría*, denumirea de *cūria* nu face să iasă în relief o legătură de rudenie între membrii acestei grupări. Chiar prin acest fapt, ea se arată a fi mai recentă, ceea ce confirmă, de altfel, mărginirea ei la grupul italic.

Și mai greu de stabilit este relația dintre gr. *phylé* și lat. *tribus*. Problema este aceea a obîrșiei etimologice a lui *tribus*. Pe linia dezvoltării lor respective, ar exista o prezumție a unei analogii între cei doi termeni. Încă anticii vedeau în

¹ Înțelesul precis al termenilor *génos*, *gens*, *zantu* va fi studiat mai jos [Cartea a III-a, Cap. II].

tribus o grupare cu „trei” subgroupuri. Ar fi prin urmare un compus avînd pe *tri-* ca element inițial. Într-adevăr, cunoaștem în fapt, în tradițiile istorice IE, la Greci cu deosebire, astfel de grupuri întregite. Dovada o avem în cele trei vechi triburi doriene pomenite într-un epitet homeric: Δωριέες τριχάι(ω)ικες, „Dorienii (cei împărțiți) în trei *wik-*” (cf. gr. (w)*oikos*, φοῖκος). Pe teritoriul grecesc locuit de doriene, un ținut din Eleea poartă numele de Triphylia (Τριφυλία), atestînd cu claritate împărțirea în „trei triburi” a primilor lui locuitori: am avea aici un corespondent aproximativ al lat. *tribus*, dacă acesta înseamnă „treime (a ținutului)”. Într-adevăr, nu e cu neputință ca *tribus*, împreună cu unicul său corespondent din afară, umbr. *trifu*, să cuprindă un radical nominal **bhu-*, [„ființă”], care se suprapune exact peste gr. *phy-* (din *phylé*). Cu toate acestea, nu avem vreo mărturie istorică pe care să se sprijine această semnificație inițială a termenului latin². Încă de timpuriu, *tribus* a furnizat derivate importante ca *tribūnus* [„reprezentant al tribului, tribun”], apoi *tribūnal* [„platforma magistraților, tribună”] și verbul *tribuō* [„a împărți (pe triburi), a repartiza”, de unde și *tribūtum*, „tribut”], dar fără a mai reieși vreo legătură directă cu „trei”.

Printre tipurile de formații proprii numelor de rudenie, în afară de *-ter-* și *-er-*, se mai cuvine să pomenim mai multe forme derivate secundare în **-w-o-* și **wy-o-*; ele merită cu atît mai multă atenție, cu cît au o funcție aparte și au fost mai puțin studiate. Tipul acesta este reprezentat în latină prin *patruus*, „fratele tatălui”, din **patrōw-o-s*, „unchi după tată”, cf. și gr. *pátrōs* (πάτριος), „fratele tatălui”, ca și femininul simetric *métrōs* (μήτριος), „fratele mamei”. Cu lat. *patruus*

² [J. Loicq (1973, 99) atrage totuși atenția asupra asupra celor trei triburi romuleene de la Roma, cu repartitia lor trifuncțională (*Tities*, *Ramnes*, *Luceres*).]

trebuie să mai comparăm și denumirile, cu același sens, skr. *pityá-* și av. *tūīrya-* < *(p)*tāvyá-*; cf. persanul *afdar* și pašto *trə*, „fratele tatălui”, precum și v. g. s. *fatureo* (germ. *Vetter*) < **fadurwya-*, și probabil, v. sl. *stryj*, „unchi”.

Acest tip de derivare există în greacă, dar cu un înțeles destul de diferit: *patryiós* (πατριός) înseamnă „tată vitreg”, iar *mētryiá* (μητριά) „mamă vitregă”; de asemenea în armeană, *yawray* este „tatăl vitreg”, iar *mawru* < **mātruvyā*, „mama vitregă”.

Pornind de la numele „fratelui” și prin același procedeu, a fost alcătuit skr. *bhrātr̥vya-* sau av. *brātūīrya*. Dar înțelesul acestor termeni a dat loc multor discuții. Exemplele, puține la număr, nu sînt hotărîtoare. Să fie vorba despre „fiul fratelui” sau despre „fiul fratelui tatălui”? Să fie „nepotul de frate” sau „vărul”? Asupra înțelesului skr. *bhrātr̥vya-*, avem o indicație formală în textul lui *Pāṇini*, care dă această scurtă definiție: *bhrātūr vyac* ca, adică „de la *bhrātr̥-* („frate”) (derivatul care arată descendența se formează) și (cu) *-vya* “. Astfel, pe lângă derivatul normal în *-vya-*, cu același sens, de unde rezultă că *bhrātr̥vya-* însemna „fiul fratelui” și nu „fiul fratelui tatălui”, așa cum o spun mai apoi toți autorii. Este neîndoielnic că av. *brātūīrya-* (cu varianta *brātruya-*, adică masc. *brātr̥vya-*, fem. *brātruyā-*) trebuie interpretat și el ca „fiul fratelui”, dat fiind că pentru „fiul fratelui tatălui” dispunem de o denumire analitică plină de claritate, *tūīrya-puthra-*, „fiul lui *tūīrya-*”, adică al „unchiului după tată”. O confirmare a acestui fapt ne mai este dată și de iranica modernă, prin pašto din Afganistan, unde *wrārə* (din **brā-thā(v)ya-*) înseamnă „nepot de frate”, fiind deci vorba, desigur, despre „fiul fratelui”.

Pînă aici faptele nu par să ofere motiv de contestare. Dar pentru skr. *bhrātr̥vya-*, pe lângă sensul de „nepot de frate”, îl mai cunoaștem și pe acela de „rival, dușman”, care este bine

atestat. Faptul acesta i-a făcut pe destui etimologiști, aflați pe urmele lui Wackernagel, să șovăie să admită că „fiul fratelui” ar fi fost înțelesul primar al lui *bhrātrvya-*, cu tot acordul corespondențelor iranice. După părerea lor, *bhrātrvya-* ar însemna mai degrabă „văr” (= „fiul fratelui tatălui”), dat fiind că este greu de imaginat ca „nepotul” să se așeze drept „rival”, în vreme ce o rivalitate între „veri” se lasă mai ușor înțeleasă. În societatea arabă, „vărul” este văzut asemenea unui „rival, dușman”. Ca să spunem drept, o asemenea reprezentare pare străină lumii IE: între *anepsioi* din societatea homerică, relațiile ca „veri”, departe de a da naștere unor rivalități sau dușmării, sînt legate de prietenie. Wackernagel se gîndește prin urmare că, în cazul lui *bhrātrvya-*, s-ar fi petrecut o deviere preistorică de la „văr” la „nepot”; o schimbare care și-ar avea o paralelă în spaniolă, unde *sobrino*, care, sub raport etimologic, înseamnă „văr”, a ajuns astăzi numele „nepotului de frate”.

Toate acestea ni se par discutabile, atît pentru restituirea stărilor din vechime, cît și pentru cronologia înțelesurilor. Dacă este să rămînem asupra datelor certe, avem de admis că IIR *bhrātrvya-* îl denumea pe „fiul fratelui”, și atît. Cît despre înțelesul de „rival, dușman”, să luăm aminte că el se mărginește la sanscrită. Iranica aduce, în felul său, lămuriri asupra raportului dintre cele două noțiuni. Găsim astfel în pašto (din Afganistan) un termen de rudenie *tərbur*, „văr”, care trebuie analizat drept *tər-*, „unchi după tată” și **-pur*, „fiu”, și care provine din **ptər vya-putra-*, „fiul fratelui tatălui”. Or, cuvîntul acesta nu denumește numai pe „văr”, ci și „rivalul”, „dușmanul”. Așadar înțelesul de „dușman” se află legat de exprimarea analitică a ideii de „fiu al unchiului după tată”, în vreme ce „nepot de frate” se spune *wrārā* (< **brāthṛ(v)ya-*), un termen care, ca și vechiul av. *brātūirya-*, nu implică vreo rivalitate. Aceasta confirmă în mod vădit mărturia lui Paṇini

referitoare la înțelesul skr. *bhrāṭṛvya*-, ca „fiul al fratelui, nepot de frate”, iar nu „văr”. Legătura inițială dintre *pitāvyá*- și *bhrāṭṛvya*- din sanscrită apare deci astfel: *pitṛvyá*- însemna „fratele tatălui”, iar *bhrāṭṛvya*- „fiul fratelui”. Așa arată și în IIR situația termenilor corespunzători acestora. Formele și sensurile trebuie deci reportate asupra palierului IIR. De la constatarea aceasta avem apoi de pornit pentru a reconstrui, pe cât e cu putință, corelația dintre acești termeni, la stadiul IE. Dat fiind că acest tip de derivare este tocmai de dată IE: el are și în afara IIR o seamă de reprezentanți vechi, și anume, cum am văzut, în greacă, în latină și în grupul germanic. Ne aflăm în prezența unei categorii lexicale care poate fi socotită unitară, dar în care apar discordanțe locale.

Pentru a da seama asupra acestora, trebuie să introducem mai întâi două considerații teoretice, una privind nomenclatura înrudirii, iar cealaltă, morfologia termenilor dați.

În special pentru definirea schimbărilor survenite, în decursul istoriei, în aplicarea numelor date treptelor de rudenie, socotim necesară distincția între legătura existentă între membrii unei aceleiași generații, pe care o vom numi **homostatmică** (= de același nivel), și legătura dintre membri ai unor generații diferite, pe care o vom numi **heterostatmică** (= de nivel diferit)³. Legătura dintre frați este homostatmică, pe când cea de ancestralitate este heterostatmică.

În însăși alcătuirea termenilor de rudenie, trebuie să luăm aminte la natura sufixului folosit, atunci când acesta pare, ca în cazul de aici, să aibă o valoare distinctivă. Morfemul IE *-w-o- ([secundar] *-wy-o-), care ajută la formarea derivatelor

³ Acești termeni au fost propuși și folosiți într-un articol publicat în *L'Homme*, V, 1965, p. 15.

secundare cu pricina, trebuie să fi arătat o relație dată cu termenul de bază. Putem preciza natura acestei relații, luând în considerare funcția acestui sufix în cadrul unei clase de derivate nominale primare, și anume a adjectivelor care arată plasarea în spațiu, ca ved. *pśrva*, [av. *paurva-*, v. pers. *paruva-*,] „anterior, primul”; gr. *deksi(w)ós*, got. *taihswa*, „(cel de partea) dreaptă”; gr. *lai(w)ós*, lat. *laeuus*, v. sl. *lěvŭ*, „cel de partea stîngă”; ved. *viśvá-* [av. și med. *vispa-*,] „tot, întreg”; ved. *sárva* [av. *haurva-*, v. pers. *haruva-*, gr. *hólos*, epic și ion. *oûlos* (< **solwo-s*)], lat. *saluus*, „complet, întreg, neatins”; ved. *ā́dvā-*, av. *ərəšva-*, „ridicat, înalt” etc. Prin analogie, avansăm ipoteza că derivatul în *-w- bazat pe un termen de rudenie va avea de indicat o aflare în apropierea acestuia, o legătură deosebit de strînsă și oarecum „omogenă” cu numele de bază.

Această clasă de derivați în *-w- pentru nume de rudenie este reprezentată în India de *pitṛvyá-* și de *bhrātṛvya-*. Dar, deși cei doi termeni ocupă în indo-arică aproape aceeași poziție lexicală, ei se deosebesc foarte mult sub raportul distribuției lor IE: cel dintîi este atestat din belșug și pe o mare întindere de spațiu, iar cel de al doilea se limitează la zona IIR. Avem teme să credem că primul este termenul original, iar celălalt a fost modelat după el, printr-o asimilare secundară, numai pe întinderea unei părți a domeniului IE.

Mai sînt și alte indicii care vin să confirme această cronologie relativă. Formele care, în IE apuseană, corespund skr. *pitṛvyá-* ne arată, ca să spunem așa, instaurarea acestei funcții, ba chiar și a acestei formații sufixale. Vedem aceasta mai cu seamă în greaca veche, unde există mai multe derivate alcătuite astfel, cu *-w-. Mai întîi îl avem pe *pátrōs* (de la Herodot și Pindar), „fratele tatălui”, și pe *mētrōs* (Homer, Herodot, Pindar), „fratele mamei”, ca derivate în *-ōw- de la *páter* și de la *mētēr*. Modul lor de formare ne arată deci, în

genere, pe cea mai apropiată rudă din aceeași generație (așadar în afara filiației). Avem aici o legătură homostatmică față de termenul de bază. Prin urmare, „fratele tatălui (sau al mamei)” este tocmai gradul de rudenie căruia i se potrivește această denumire sufixală, care, uneori, și mai ales la plural, se află extinsă la ansamblul rudelor celor mai apropiate ale tatălui sau ale mamei. Suffixul acesta, tematizat, ca *-w-o-, este cel pe care îl regăsim cu aceeași funcție în lat. *patruus*, „fratele tatălui” [= „unchiul după tată”]. Dar latina, ca și toate celelalte limbi vechi, nu cunoaște un corespondent direct al gr. *mētrōs*, „fratele mamei”: pentru acest grad de rudenie, latina spune *auunculus*, iar sanscrita, *matulā*-. Varietatea acestor denumiri ne arată că ele sînt de date diferite. Pe cînd lat. *auunculus* se află legat de *auus* printr-o veche relație pe care și alte limbi o repetă (v. mai sus), termenii din greacă și din sanscrită sînt secundari: gr. *mētrōs* este calchiat în mod evident după *pátrōs*, iar skr. *mātulā*- (< **māturā*-, [de la **mātā*]) este o formație limitată la zona indiană. Acestea sînt substituitele relativ recente ale unei denumiri IE care va fi dispărut atunci cînd „fratele mamei” a încetat să mai ocupe o poziție privilegiată față de cea a „tatălui”.

Mai este și o altă rațiune care va fi contribuit la această eliminare. O putem întrevedea prin mijlocirea unui proces destul de complex de concurență între două formații sufixale din greaca veche, care are darul de a modifica în mod vădit perspectiva IE. Pe lîngă *pátrōs*, „fratele tatălui”, care corespunde exact sensului skr. *pitṛvyā*-, dar nu și formei acestuia, greaca are termenul *patryiós*, care corespunde de astă dată formei lui *pitṛvyā*-, dar care nu-i corespunde și ca înțeles: *patryiós* îl denuște pe „tatăl vitreg”. Or, în vreme ce *pitṛvyā*-, „fratele tatălui”, nu are în sanscrită și un corespondent de genul feminin (o formă **mātrvyā*- nu există și

desigur că nici nu avea cum exista), gr. *patryiós*, „tată vitreg”, este însoțit de un feminin *mētryiā*, „mamă vitregă” [„mamă de a doua”,] „a doua soție a tatălui”. De fapt, în istoria vocabularului grecesc, termenul primar este femininul *mētryiá*, atestat de la Homer și în toate dialectele, puternic marcat prin conotația sa afectivă și prin întrebuintările sale metaforice („maștera, mama cea rea”), față de un *patryiós* târziu și rar, numai descriptiv și evident creat în mod analogic după *mētryiá*. Trebuie să tragem de aici concluzia că potrivirea formală dintre skr. *pitṛvyá-* și gr. *patryiós* este înșelătoare: e vorba doar de o simplă convergență între creații independente și de dată diferită. Singurii termeni de luat în considerație sînt, în India, masculinul *pitṛvyá-*, „fratele tatălui”, iar în Grecia, femininul *mētryiā*, „mama vitregă”. Tipul de derivare în *-w(i)y-o- a fost folosit în mod comparabil, dar nu și identic, în zona indiană și în cea grecească: în India, *pitṛvyá-* denumește pe ruda cea mai apropiată a „tatălui”, anume pe fratele lui; în grecește, unde *pátrōs* purta acest înțeles, a fost folosit sufixul [*-w(i)y-o] pentru a alcătui, pornind de la [tema lui] *mēter*, un derivat *mētryiā*, care o denumește pe „mama înlocuitoare”, pe „mama vitregă”.

În lipsa unor date vechi, cunoaștem mai puțin bine soarta acestui tip de formație, în * w-o- sau în -wy-o-, în celelalte limbi IE. Este foarte probabil ca v. sl. *stryj*, „fratele tatălui” (termen panslav, cu excepția rusei), să ducă mai departe, cu o schimbare fonetică neclară în amănuntele ei, același original IE ca și skr. *pitṛvyá-* [deci IE **pətr-wyo-*]. Tipul acesta se află reprezentat în germanică prin v. g. s. *fetiro*, „fratele tatălui”, care se deosebește de *ōheim*, „fratele mamei”, la fel cum se deosebesc lat. *patruus* și respectiv *auunculus*. În istoria germanei de sus, *fetiro* a trecut de la înțelesul de „frate al tatălui” la acela de „fiu al fratelui tatălui”, de unde și germ.

mod. *Vetter*, „văr”. Dar o atare evoluție este ieșită din comun. Peste tot în altă parte, acest termen sau echivalentul său feminin își păstrează valoarea homostatmică.

Să cercetăm acum cel de al doilea termen de rudenie care cuprinde același sufix, și anume pe skr. *bhrātr̥vya-* (v. mai sus). El este, așa cum am văzut, limitat la zona IIR. Aceasta ar fi deja o rațiune de a crede că el nu este mai vechi decât *pit̥rvyá*. În plus, ne mai dăm seama și de faptul că acești doi termeni nu sînt omologi: *bhrātr̥vya-*, „fiul fratelui”, arată o legătură heterostatmică, în vreme ce aceea din *pit̥rvyá*- era homostatmică. Așadar conformitate morfologică, dar disparitate de sens – cele două trăsături diferite trebuie să fie corelate: ele vor trebui explicate laolaltă. Motivul îl aflăm în structura de ansamblu a nomenclaturii rudeniei.

Dacă IIR **bhrātr̥vya-* nu este aplicat aceluiași nivel al rudeniei ca și **pit̥rvyá*-, aceasta ține de faptul că și poziția termenului de bază o cerea. Dată fiind valoarea sufixului, dacă derivatul *pit̥rvyá*- de la rad. *pit̥r-/pitar-*, „tată” era folosit pentru „fratele tatălui”, atunci *bhrātāvya-*, alcătuit la fel, nu s-ar fi căzut să-l denumească, *stricto sensu*, decât pe „fratele fratelui”, ceea ce este un non-sens, cel puțin în IE, unde între toți frații se află în aceeași relație. El a fost deci hărăzit unei alte trepte apropiate, și anume „fiului fratelui”, ceea ce, printr-un decalaj de o generație, răspundea unei duble utilități: în primul rînd, slujea diferențierii dintre „fiul fratelui” și „fiul surorii”, denumit cu totul altfel (**nepōt-*, în IIR *napāt-*); în al doilea rînd, specifică mai limpede această noțiune decât celălalt derivat, *bhrātriya-*, tot „fiul fratelui”, după Paṇini, acesta, fiind eliminat, dat fiind că rămăsese în plus. Dar atunci cînd *napāt-* a ajuns să fie folosit fără deosebire și pentru „fiul surorii”, dar și pentru „fiul fratelui”, skr. *bhrātr̥vya-*, ajuns disponibil, a fost reinterpretat fie ca „fiul fratelui tatălui”, fie ca „un fel de frate”,

ceea ce devenea practic același lucru cu „văr”, ajungînd o denumire pentru acesta. Legătura cu EGO redevenea astfel homostatmică; apoi, în condiții sociale care par să-i fi fost proprii numai Indiei, rudenția între veri a fost asociată cu un comportament de rivalitate. De aici și dubla accepțiune a lui *bhrātṛvya*- din sanscrita clasică, „văr” sau „rival”.

Toată evoluția aceasta s-a desfășurat numai în domeniul indian. Nu vedem nici o urmă a ei în iranică, unde **bhrātṛvya*- (av. *brātūīrya*- etc.) nu pare să se fi abătut niciodată de la înțelesul său inițial de „fiul fratelui”. Dar conflictul acesta între termenii pentru „nepot” și „văr” a renăscut în faza modernă a limbilor romanice, în ibero-romanică, unde reprezentanții lat. *nepōs*, *sobrīnus* și *consobrīnus* sfîrșesc prin a alcătui un nou sistem .

Astfel, de fiecare dată, nu este de luat în seamă numai un singur termen, ci întotdeauna întregul relațiilor dintre ei. Aceasta este calea care determină istoria fiecăruia dintre acești termeni. Pe lîngă structura generală a înrudirii IE, trebuie să recunoaștem pentru fiecare limbă, la o epocă dată, o structură aparte care are a fi interpretată în termenii săi proprii. Numai pornind de la IIR **bhrātṛvya*- cu sensul său de „fiu al fratelui”, furnizat de tradiția indiană, putem reface condițiile trecerii sale la înțelesul de „văr”, apoi de „rival”, care are loc în sanscrita clasică. Mai mult decît oricare alt ansamblu lexical, numele de rudenie ne obligă să păstrăm și să îmbinăm cele două demersuri diferite izvorînd din aceeași cerință metodologică, luarea în considerare structurală a întregului nomenclaturii date și luarea în considerare aparte a nivelurilor fiecărei limbi și ale fiecărei societăți.

⁴ V. articolul citat din *L'Homme* (p. 197, n. 14).

Capitolul VII

Cuvinte derivate din nume de rudenie

Sumar – Greaca furnizează aici un grup de noi denumiri – *hyiōnós*, „nepot de fiu”: *páppos*, „bunic”, și *adelphidóús*, „nepot de frate” – care, împreună cu *adelphós* care îl înlocuiește pe *phrātēr* [în vocabularul rudeniei directe], atestă o trecere de la un sistem de înrudire clasificatorie la unul descriptiv.

Latina are trei adjective derivate de la *pater*. Unul singur dintre ele este de dată IE: *patrius*, care trimite, într-adevăr, la **pāter* cu înțelesul său clasificator cel mai vechi (*patria potestās*); știm și că nu exista, pentru că nu avea cum să existe, un corespondent de tip **mātrius*. Dimpotrivă, *paternus* îi corespunde lui *māternus* și se situează pe același plan, cel personal: *amīcus paternus* este „prietenu tatălui meu”. Cît despre *patriċius*, el cuprinde sufixul latinesc tipic pentru derivatele de la funcțiile oficiale (cf. *tribūnċius* etc.) și se leagă astfel nu de *pater*, ci de *patres*, „senatorii”.

În greacă, opoziția dintre *pātrios*, de o parte, și *patriōios* (la Homer și Herodot)/*patrikós* (attic), pe de

altă parte, răspunde în mod exact opoziției latine dintre *patrius* și *paternus*, trădând aceeași evoluție a noțiunii de „tată”. (Forma *mētrōios*, pornind de la *mētrōs*, „unchiul după mamă”, și nu direct de la *mētēr*, „mamă”, păstrează amintirea vechiului rol jucat de „fratele mamei”).

O istorie completă a înrudirii IE ar trebui să țină seama nu numai de termenii atestați, ci și de unele indicii mai puțin directe, dar uneori la fel de instructive, ca acelea oferite de formele derivate de la anumite nume de rudenie.

În enumerarea pe care am făcut-o mai sus¹ pentru numele „nepotului de fiu”, am semnalat, fără să ne oprim de altfel, că greaca avea, față de vechiul **nepōt-*, un derivat nou, *hyiōnós* (υἰονός), care nu are nici un corespondent în formele folosite în altă parte. Bazat pe *hyiós*, „fiu”, termenul *hyiōnós* este folosit încă de la Homer și nu are variații de sens. *A priōri*, un tip de derivare ca acesta ridică un semn de întrebare. Formația aceasta secundară în *-ōno-* (*-ovo-*) este foarte puțin răspândită și numai prin cuvinte relativ obscure; nu se vede deloc, la prima vedere, de ce tocmai acesta este sufixul, pe care nimic nu părea a-l fi chemat aici, de la care a fost obținut un derivat al lui *hyiós*.

Există totuși doi sau trei termeni a căror alcătuire poate să ne lămurească într-o măsură oarecare: mai ales *oiōnós* (οἰωνός) și *korōnē* (κορώνη), două nume de păsări. *Oiōnós*, probabil legat de lat. *avis* [din IE **awis*] este numele grecesc al păsării de pradă, a mării zburătoare al cărei zbor era interpretat ca o prevestire. *Korōnē*, „cioară”, comparabil cu lat. *coruus*, „corb”, ține de același tip de formare. Am mai putea adăuga și pe *khelōnē* (χελώνη), „broască țestoasă”, dublet al lui *khēlys* (χέλυσ).

¹ [V. Cap. III].

Din aceste două sau trei exemple putem trage concluzia că sufixul *-ōn-ó-* (sau *-ón-ē*)² îi dădea numelui radical un dublet cu valoare augmentativă². La prima vedere, am fi tentați, dimpotrivă, să-i atribuim lui *hyiōnós* o valoare diminutivă. Dar contrastul stă în faptul că noi tindem să generalizăm pe nedrept noțiunea noastră de „nepoțel” (fr. *petit-fils*). Denumirea care ar putea fi folosită la fel de bine ar fi cea de **grand-fils* [**nepot-mare*], dat fiind că folosirea lui *grand-* și *petit-* este tradițională, dar arbitrară: *petit-fils* în franceză, dar *grand-son* [„nepot de fiu”], ca și *grand-father* [„bunic”] în engleză, cele două trepte fiind mai îndepărtate față de cel care vorbește decât „tatăl” și, respectiv, „fiul” propriu. Probabil că în același fel trebuie să-l înțelegem pe *hyiōnós*, care va fi fost „*grand-son*” față de EGO. Astfel putem împăca înțelesul lui *hyiōnós* cu acela al celorlalte cuvinte la fel alcătuite. De altfel, pentru „nepot de fiu” mai există și un alt termen, folosit în dialectul attic, pe când *hyiōnós* este întrebuințat mai degrabă în cel ionic: e vorba de *hyidoús* (ὑιδούς, la Platon și Xenofon), „fiul fiului”, alcătuit [de la *hyiós*], după modelul lui *adelphidoús* (ἀδελφιδούς), „fiul fratelui”, [de la *adelphós*].

Prin urmare, iată un fapt important: denumirea cea nouă a „nepotului de fiu”, în grecește. Ea este condiționată de preschimbarea structurii generale [a vocabularului înrudirii], petrecută în grecește.

Dacă luăm în vedere ansamblul sistemului grecesc, una dintre schimbările cele mai însemnate a fost apariția unui nou cuvânt pentru a-l denumi pe „frate”: câtă vreme *phrātēr* are o valoare clasificatoare, el a fost înlocuit prin *adelphós*³. În

² Fapt întărit de valoarea lui *-½n-* din gr. *phág½n,-onos* sau lat. *ed½,-½nis*, „mîncău”, dar ca teme consonantice.]

³ V. mai sus [Cap. I].

același timp, **awos*, numele IE [„tîrziu”] al „bunicului”, a fost eliminat: acest termen arhaic mai era pe deasupra legat, prin intermediarul unei forme derivate de la el, de numele „unchiului după mamă”. Nici unul, nici altul nu au mai lăsat în grecește vreo urmă. Prin corelare, a dispărut și numele „nepotului de fiu”. La fel cum tema lui **awo-* era ambivalentă și înfățișa două relații situate diferit, din punctul de vedere patri- și din cel matrilinear, tot astfel și termenul care îi corespunde la capătul opus, **nepōt-*, oscilează între sensul de „nepot de soră” și cel de „nepot de fiu” (fr. *neveu/petit-fils*).

Sistemul grecesc marchează trecerea de la un tip de denumire la celălalt: toți termenii de rudenie tind să se fixeze cu un sens unic și cu exclusivitate descriptiv. Iată de ce numele „fratelui” a fost înlocuit prin denumirea de „co-uterin”. Așa se mai explică și varietatea denumirilor pentru „bunic”, sau cîte o locuțiune analitică de felul „tatăl tatălui meu” ([πατὺρ ἑμοῖο πατήρ], *Il.*, 14, 118), „tatăl mamei (mele)” ([ἔξ πατέρ(α) ... μητρός φίλον], *Od.*, 24, 334), sau compuşii descriptivi *mētropátōr* (μητροπάτωρ), *patropátōr* (πατροπάτωρ) (de la Homer și Pindar), sau pur și simplu *páppos* (πάππος), termenul familiar de adresare afectuoasă către „moşul”, fără deosebire de linie paternă sau maternă. La fel și denumirea „nepotului (de frate)”, *adelphidoûs*, sau a „nepoatei (de frate)”, *adelphidē*, a fost scoasă de la numele „fratelui”. Dar în acest nou sistem de denumiri, „nepot (de frate)” și „nepot de fiu” constituie două entități distincte de rudenie, iar tot după cum numele „nepotului de frate” a fost refăcut mai clar ca „fiul fratelui”, *adelphidoûs*, la fel și numele „nepotului de fiu” a fost modelat ca „fiul fiului”, *hyidoûs*. Eliminarea vechiului nume pentru „bunic” și „nepot de fiu”, pe de o parte, apoi a celor pentru „frate” și „soră”, pe de altă parte, este cea care a adus cu sine

refacerea unor zone din acest domeniu al vocabularului grecesc al rudeniei.

Observăm astfel că, în ciuda arhaismului numelor de rude ale soției, vocabularul limbii grecești ne oferă un sistem recent. Odată ce fusese părăsit sistemul înrudirii clasificatorii, a ajuns necesară apelarea la denumiri de tip descriptiv.

În schimb, vocabularul latin al rudeniei își dezvoltă foarte marea sa vechime: în societatea romană, înrudirea este dominată de preponderența tatălui, care îi dă aspectul ei „patriarhal”. Vocabularul a rămas stabil, astfel că forma însăși a termenilor latini ne dă învățăminte asupra unei preistorii mai vechi decât aceea la care ne duc termenii grecești. Caracterul conservator al latinei îi marchează deopotrivă morfologia și vocabularul. Desigur că, aici ca și în alte domenii, latina a alcătuit un nou ansamblu, pornind de la elemente arhaice. Dar, desfăcând sistemul latin, regăsim fără greutate elementele unei structuri mult mai vechi, pe care o putem recompuce din părțile acestuia.

Dacă ajungem acum să cercetăm derivatele de la numele „tatălui”, ne apare mai întâi unul care există în mai multe limbi, sub aceeași formă, a cărei origine o putem pune pe seama perioadei IE comune: adjectivul [IE **pətryos*, de unde] lat. *patrius*, skr. *pitrya*-, gr. *pátrios* (πάτριος).

Am arătat deja că nu există un adjectiv corespunzător care să fie derivat de la numele „mamei”. Diferența aceasta se explică ca urmare a înseși stării relative a „tatălui” și a „mamei”. Un adjectiv care arată ceea ce îi aparține „tatălui”, ceea ce ține de el, se justifică, în societate, prin faptul că numai „tatăl” poate fi posesor, numai el poate poseda. Vechile legi din India o enunță în mod expres: „mama”, „soția” și „sclavul” [sau „sclava”] nu pot poseda nimic. Tot ceea ce dețin îi aparține stăpînului, căruia îi aparțin de altfel și ei înșiși. Aceasta este

situația statornică a bărbatului și a soției, unul față de altul. Vom înțelege prin urmare de ce peste tot lipsește o formă de tip **mātrius*.

Cu toate acestea, în latină există totuși și un adjectiv obținut de la numele „mamei”: *māternus*. Forma lui *māternus* este grăitoare chiar prin ea însăși. Atestată chiar din cele mai vechi texte și rezultând, sub raport fonetic, din **māter-in-us*, ea este caracterizată prin sufixul **-in-o-*, care are o întrebuintare precisă în IE și în latină, el indicând „materia”: gr. *phēginos*, „de stejar”, vine de la *phēgós*, *lāinos*, „de piatră” de la *lāas*, *anthinós*, „de floare”, de la *ánthos*; lit. *auksinas*, „de aur”, de la *auksas*, „aur”; lat. *eburnus*, „de fildeș”, de la *ebur* etc.

Încă de la originea lui, *māternus* face pereche cu *patrius*, ceea ce duce la întrebuintări ca *non patrio, sed materno nomine* [„nu cu titlu patern, ci matern”]. Disparitatea dintre forme invită la o creație analogică, astfel că, de timpuriu, după *māternus* a fost alcătuit un adjectiv simetric, *paternus*. În decursul istoriei [limbii latine,] *paternus* coexistă mai întâi cu *patrius*; apoi, el cîștigă teren și sfîrșește prin a învinge, fiind singurul supraviețuitor în limbile romanice⁴. Ne putem întreba dacă *paternus* a triumfat numai datorită analogiei cu *māternus*, dat fiind că, așa cum a observat Wackernagel, *paternus* este, încă de la originea lui, folosit în mod exclusiv în anumite formulări; mai cu seamă, ca atribut, pe lângă anumite cuvinte cum sînt *amicus*, *hospes*, *seruus*: în aceste cazuri nu-l găsim niciodată pe *patrius*. „Motivul acestui uz nu este ușor de văzut” adaugă Wackernagel, fără a insista mai

⁴ Istoria aceasta, cu fine observații asupra derivaților de la termenii de rudenie, a făcut obiectul unui articol al lui Wackernagel, publicat în *Festgabe Kaegi*, 1916, pp. 40 și urm. și reluat în ale sale *Kleine Schriften*, I. pp. 460 și urm.

departe. Dar să remarcăm deja că, printr-un proces paralel, asupra căruia vom reveni, greaca folosește și ea un derivat nou, pe *patrikós* (πατρικός), tot în mod exclusiv alături de cuvinte care înseamnă „prieten, soț, tovarăș” etc. Acest tip de legături trebuie să fi fost determinate. Mai rămîne numai să vedem cum și de ce.

Începînd din momentul în care *patrius* cel moștenit și *paternus* cel creat în mod analogic ajunseseră să fie folosite laolaltă, ele au tins să se diferențieze într-o măsură oarecare. *Patrius* este folosit exclusiv în expresii consacrate ca *patria potestās*; în asemenea cazuri nu-l aflăm niciodată pe *paternus*. În schimb, îl avem numai pe *paternus amīcus*. *Patria potestās* este „puterea tatălui”, legată de el în genere, cea pe care el o deține în calitatea sa de „tată”. Dar în *amīcus paternus*, avem un cu totul alt tip de legătură: el este „prietenul tatălui meu”. Într-adevăr, *paternus* lîngă *hospes*, *amīcus*, *seruus* arată o legătură personală de la om la om și se referă la „tatăl cuiva”, al unui individ precis. Diferența aceasta dintre *patrius* și *paternus* va putea fi deci definită drept cea dintre un adjectiv cu valoare generică și unul cu valoare specifică. De pildă, la Titus Livius: *odisse plebem plus quam paterno odio*, „că ura plebea cu o ură mai mare decît cea a tatălui (său)” (II, 58, 5). Vedem aici motivul care a dus la crearea lui *paternus*. Dacă *paternus* a fost modelat după *māternus*, aceasta s-a petrecut pentru că IE **pətryos* se referea nu la tatăl fizic, ci la „tatăl” din cadrul înrudirii clasificatorii, la acel **pəter-* invocat prin skr. *Dyauspitā* și prin lat. *Iūpiter*. Dimpotrivă, *māternus* arată o legătură de apartenență fizică: el este literalmente, cum ne-o vădește sufixul său, „din aceeași substanță ca și mama sa”. Așadar, dacă i s-a dat lui *patrius* un dublet *paternus*, după modelul lui *māternus*, aceasta a avut loc pentru a specifica o legătură cu tatăl fizic, cu înaintașul personal al celui care vorbește sau despre care se vorbește.

Avem chiar în latină, pe lângă *patrius* și *paternus*, un al treilea adjectiv care vine de la numele „tatălui”: *patrīcius*, „patrician”, adică o persoană care descinde din părinți nobili, liberi. Formația în *-īcius*, proprie latinei, servește pentru crearea unor adjective obținute de la nume ale unor funcții oficiale, ca *aedīlicius* [de la *aedilis*, „edil”], *tribūnīcius* [de la *tribūnus*, „tribun”], *praetōrīcius* [de la *praetor*, „pretor”].

Astfel, fiecare adjectiv se referă la o noțiune diferită: *patrius* este clasificator și conceptual, *paternus* este descriptiv și personal, *patrīcius* trimite la ierarhia socială.

În greacă, adjectivele pentru „matern” și „patern” au o alcătuire aparte: *mētrōios* (μητρῴος) și *patrōios* (πατρῴος). Pe lângă folosirea sa anume, îl mai găsim pe *patrōios* și în compusul *patroûkhos* (πατροῦχος), care provine din **patrōio-okhos* (πατρῴο, -οχος): acesta o denumește pe „fiica moștenitoare”, care, din punctul de vedere al condiției sale juridice, se numește *epīklēros* (ἐπίκληρος [„(posezoare) de moștenire”]). Când fiica se întâmplă să fie moștenitoare unică, în vreme ce, de altfel, ea, după dreptul grecesc, nu putea moșteni, situația ei face obiectul unor numeroase prevederi juridice, enunțate în legea de la Gortyna, cu scopul ca moștenirea să rămână totuși în cadrul familiei: *patroûkhos* înseamnă literalmente „care posedă bunurile paterne”.

În articolul citat mai sus, Wackernagel atrage luarea aminte că *mētrōios*, „matern” nu derivă direct de la *mētēr*, „mamă”, ci de la *mētrōs*, „fratele mamei”. Apoi, după modelul lui *mētrōs* de la care s-a obținut adjectivul *mētrōios* a fost format și adjectivul *patrōios*, după *pātrōs*, „fratele tatălui”. Wackernagel nu a insistat mai mult asupra acestei observații. Totuși, este straniu ca adjectivul grecesc cu sensul de „matern” să fi însemnat nu „al mamei”, ci „al rudei mamei”; nu aceasta era exprimarea cea mai firească a noțiunii date. Faptul acesta ne îndeamnă să-i verificăm întrebuintarea. Homer îl are o singură dată pe *mētrōios* (în

poemele homerice este vorba mai adesea despre „tată” decît despre „mamă”), dar și acest exemplu este instructiv. Autolykos li se adresează fiicei și ginerelui său și spune despre copilul lor nou-născut, căruia i-a dat numele de Odysseu (*Od.*, 19, 410-11):

ὀπλότ’ ἄν ἡβήσας μητρώϊον ἐς μέγα δῶμα / ἔλθῃ,

„iar cînd, odată, flăcău, în palatul cel mare al mamei / Fi-va să vie ...”.

În gura lui Autolykos, „palatul mamei” este în mod necesar casa fratelui și a tatălui mamei, a familiei din spița ei. O asemenea întrebuintare a lui *mētrōios* face de înțeles referirea la *métrōs* ca „rudă din partea mamei”, pe cînd adjectivul ține de ceea ce-i aparține mamei sau, mai bine zis, spiței acesteia.

Trebuie să vedem acum și cum este întrebuintat *patrōios* [scandat —], din belșug folosit la Homer, alături de *pátrios*, nehomeric, dar cu toate acestea vechi. Uzul homeric al lui *patrōios* îi ilustrează limpede valoarea specifică. Îl întîlnim în expresii ca *skēptron patrōion* (*Il.*, 2, 46 etc.), *témenos patrōion* (*Il.*, 20, 391), atunci cînd califică un sceptru sau o danie; cu *mēla*, turmele de oi (*Od.*, 12, 136); în sfîrșit, adesea, „oaspeții”, *xeínoi patrōioi* (*Il.*, 6, 231 etc.) sau „tovarășii”, *hetaítoi patrōioi* (*Od.*, 2, 254 etc.). Așadar, de o parte nume de obiecte care reprezintă posesiuni (*skēptron*, *témenos*, *mēla*), iar de cealaltă denumiri care arată legături sociale. Deosebit de grăitor este *patrōion ménos* (*Il.*, 5, 125), care, în contextul dat, înseamnă „curajul (războinic) al tatălui **tău**”. La Herodot, *pátrios* și *patrōios* coexistă: *pátrioi theoi* (I, 172, [„părinteștii zei”]), *nómoi* (II, 79, cf. Thuc., IV, 118, [„legile”]), *thesmoí* (III, 31, „rituri, datini”), dar *patrōia khrémata* (I, 92, [„avuții părintești”]), *patrōioi doúloi* (II, 1, [„sclavi părintești”]) etc. Vedem astfel că diferența din grecește este exact paralelă cu cea care-i desparte, în latină, pe *patrius* și *paternus*. Adjectivul *pátrios* înseamnă „din părinți, strămoșesc” și le este aplicat zeilor stirpei, legilor ținute dintotdeauna de strămoși. Dar

patrōios este ceea ce-i aparținea tatălui propriu: averea, sclavii. Printr-o extindere inevitabilă, deși ocazională, *patrōios* poate să-i fie atribuit și unui personaj mai din vechime decât tatăl propriu; dar atunci este vorba întotdeauna de un străbun propriu, de pildă, la Herodot, *patrōios táphos* (II, 136; IV, 127), „mormîntul familiei, străbun”.

Cel de al treilea adjectiv, *patrikós* (πατρικός), este o creație attică înlocuindu-l, în decursul istoriei, pe *patrōios*, termenul ionic și poetic. În fapt, *phílos patrikós* (ca și *amícus paternus*), *xénos patrikós*, *hetaíros patrikós* înseamnă „prietenul, oaspetele, tovarășul tatălui meu”.

În ansamblu, perechile de adjective lat. *paternus/māternus*, gr. *patrōios/mētrōios* au o istorie complexă; cei doi termeni nu erau simetrici și nu puteau să fie astfel. În latină, cel mai vehi, *māternus*, implică o apartenență fizică, materială, către „mamă”; masculinul *paternus* a fost creat pentru a-l deosebi de *pater* cel legal pe *pater* cel personal. În greacă, *mētrōios*, „matern”, este creat pornind de la *mētrōs*, „fratele mamei”, dat fiind că ceea ce îi este propriu „mamei” nu este o posesiune, ci o relație; din partea mamei, „unchiul după mamă” era ruda cea mai însemnată. Este interesant de constatat astfel o legătură strînsă între un raport de derivare și o înrudire caracteristică.

Se vedește prin urmare că *patrius* se referă numai la o înrudire de tip clasificator. Atunci cînd a ajuns să prevaleze noțiunea unei înrudiri personale, a fost necesar ca ea să fie caracterizată cu ajutorul unor adjective noi, dar acestea au fost create în mod independent în fiecare limbă IE și nu sînt superpozabile între limbi. În paralel, modul de alcătuire al gr. *mētrōios* vedește în mod indirect importanța „unchiului după mamă”. ținînd seama de aceste particularități, istoria derivatelor de mai sus duce la unele concluzii dictate de către termenii înșiși.

Prin relațiile lor, ca și prin semnificația lor etimologică, acești termeni sînt foarte instructivi: vocabularul IE al înrudirii dă mărturie asupra mai multor stadii succesive și oglindește în mare măsură schimbările pe care le-a suferit societatea IE.

Această societate este cu siguranță, așa cum s-a susținut întotdeauna, de tip patriarhal. Dar aici, ca și în destule alte locuri din lume, diferite indicii ne dau la iveală o suprapunere de sisteme, și mai cu seamă supraviețuirea unui tip de înrudire în care predomina unchiul după mamă.

Datele istorice oferă și ele mărturii asupra unui compromis între aceste două tipuri de rudenie: sistemul patrilinear domină în mod net și de timpuriu. Dar rămîn urme clare asupra rolului jucat de unchiul după mamă. Legătura dintre fiul surorii și fratele mamei coexistă în mai multe societăți cu aceea a descendenței patrilinare.

În planul propriu-zis al nomenclaturii, se cuvine să distingem două serii de denumiri: una clasificatorie și alta descriptivă.

Acolo unde s-a păstrat starea din IE comună, ea este caracterizată prin termeni ținînd de înrudirea clasificatorie, aceștia tinzînd însă a fi eliminați în favoarea unor termeni descriptivi. În funcție de societăți, această schimbare a avut loc mai mult sau mai puțin repede și complet. Vocabularul ne dă dovezi despre aceasta, mai ales în grecește. Situația din greacă este complexă, pentru că, pe de o parte, ea a păstrat termeni arhaici, ca *daēr*, „fratele soțului”, sau ca *gálōs*, „sora soțului”, iar pe de alta, ea vădește trecerea de la un tip de sistem al denumirilor la altul, prin coexistența a două cuvinte diferite pentru „frate”, *phrātēr* și *adelphós*. În una și aceeași

nomenclatură se suprapun moștenirea IE și inovațiile grecești, ca mărturie a unei transformări care duce la termeni de tip descriptiv.

Totuși, ar trebui să ne păzim de stabilirea unor corelații prea precise între schimbările petrecute în societate și cele care apar în nomenclatură, sau, invers, între stabilitatea vocabularului și aceea a societății. Nu s-ar putea conchide nici imediat, nici peste tot de pe urma apariției unui termen nou că a avut loc o înnoire a instituției date, nici de pe urma statorniciei denumirilor asupra constanței relațiilor de rudenie. Trei gânduri trebuie să ne rămână mereu prezente în minte: 1) Numele de rudenie poate să persiste, pe când înțelesul etimologic care îi condiționează locul dinții poate să se fi șters: astfel, lat. *auunculus*, despărțit în timp de *auus*, este dus mai departe de fr. *oncle* [sau de rom. *unchi*]. – 2) Numele cel vechi poate fi înlocuit printr-un termen mai limpede, fără ca poziția desemnatului să se schimbe: v. fr. *avelet* dispare în fața lui *petit-fils*, iar astăzi *bru* îi cedează locul lui *belle fille* [„noră”]. – 3) Schimbarea poate fi datorată vreunui eveniment local, care scapă adesea cunoștinței noastre; acesta este cazul unui număr de nume de rudenie din armeană, lipsiți de corespondenți cunoscuți. Aceste cuvinte sînt atribuite unei „limbi de substrat”, pe care o vorbeau vechile populații care au adoptat mai apoi un idiom IE. Ipoteza aceasta este plauzibilă prin sine, cu toate că rămîne, pînă astăzi, de nedemonstrat. În trecutul limbilor, factorul acesta este, probabil, răspunzător de multe alterări sau inovații. Nu avem de ce ne mira. Mai degrabă este de mirare că, în pofida atîtor vicisitudini și de-a lungul atîtor veacuri de viață separată, limbile IE au păstrat un vocabular al rudeniei care, fie și el singur, ar fi de ajuns pentru a demonstra unitatea lor genetică, și care păstrează pînă în zilele noastre pecetea obîrșiei sale.

